

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΣΕ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ὁ Paul van den Ven στὸ ἔργο του *La légende de S. Spyridon, évêque de Trimithonte*¹ δημοσίευσε τέσσερις βίους τοῦ ἁγίου τούτου, ποὺ ἔζησε στὶς ἀρχὲς τοῦ τέταρτου αἰώνα. Σὲ ἓνα χωρίο τοῦ πρώτου ἀπὸ τοὺς βίους αὐτούς, ποὺ γράφηκε ἀπὸ τὸ Θεόδωρο, ἐπίσκοπο Πάφου, μετὰ τὰ μέσα τοῦ ἑβδομοῦ αἰώνα, λέγεται ὅτι ὁ ἅγιος Σπυρίδωνας παρηγορεῖ ἓνα φτωχὸ χωρικό, στὸν ὁποῖον ἓνας πλούσιος ἔμπορος ἀρνεῖται νὰ δώσῃ σιτάρι ἂν δὲν πληρωθῇ. Ὁ ἅγιος λέει σ' αὐτὸν ὅτι τὴν ἐπομένη ὁ ἴδιος ὁ πλούσιος θὰ τοῦ ζητήσῃ νὰ πάρῃ τὸ σιτάρι ποὺ χρειάζεται. Πράγματι τὴν ἐπομένη ὕστερα ἀπὸ καταρρακτώδη βροχὴ τὸ κατὰστημα γκρεμίζεται καὶ τὰ δημητριακὰ βρίσκονται στὴ διάθεση τῶν φτωχῶν. Ὁ ἔμπορος λέει τότε στὸ χωρικό (σ. 14,4 τῆς ἔκδοσης van den Ven): *Λάβε νῦν ὅσον χοίρειον καὶ ὑπὲρ οὗ λαμβάνεις καὶ ὁμολογεῖς μόνον τόκους οὗ λαμβάνω παρὰ σοῦ*. Τὸ νόημα τοῦ χωρίου εἶναι: «Πάρε τώρα ὅσο (σιτάρι) χρειάζεσαι καὶ γι' αὐτὸ ποὺ παίρνεις καὶ τουλάχιστον τὸ ὁμολογεῖς (τὸ ἀναγνωρίζεις) δὲ σοῦ παίρνω τόκο».

Ὁ F. Scheidweiler στὴ βιβλιοκρισίᾳ ποὺ δημοσίευσε γιὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ van den Ven δὲ βρίσκει σαφὲς τὸ χωρίο καὶ προτείνει² νὰ διορθώσωμε *εἰ ὁμολογεῖς* (ἀντὶ τοῦ: *καὶ ὁμολογεῖς*) προσθέτοντας ὅτι ἔτσι τὸ χωρίο γίνεται πιὸ κατανοητό. Ὁ van den Ven ἔχει δίκιο ὅταν ἀντιπαρατηρῇ στὸ Scheidweiler³ ὅτι τὸ κείμενο εἶναι ἐντελῶς σαφές· προσθέτει μάλιστα τὴ σωστὴ παρατήρησιν ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνα στὸ ἔργο του ἀκολουθεῖ συχνὰ τὸ πιὸ ἀφρόντιστο ὕφος τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας. Γιατὶ πράγματι, λέει ὁ van den Ven, στὸ χωρίο αὐτὸ ἔχομε μπροστά μας μιὰ παρατακτικὴ κατασκευὴ ἐντελῶς συνηθισμένη στὴν ὁμιλουμένη γλῶσσα. Ὡς ἐδῶ πρέπει νὰ συμφωνήσῃ κανεὶς ἀπόλυτα

1. Louvain 1953 | Bibliothèque Muséon 33 |.

2. Byz. Zeitschr. 48 (1955) 155.

3. Byzantion 24 (1954) 21.

μέ τὸ van den Ven. Δὲν ἔχει ὅμως δίκιο ὁ μελετητῆς αὐτὸς ὅταν ἀμέσως πρὸ κάτω διατυπώσῃ τὴ γνώμη ὅτι ἐδῶ («ἡ ὑποθετικὴ πρόταση μέ τὸ *εἰ* ἀντικαταστάθῃ με μιὰ συνδετικὴ μέ τὸ *καὶ*») παραπέμπει μάλιστα μετὴν εὐκαιρία αὐτῆ στο βιβλίον τοῦ David Tabachovitz, *Études sur le grec de la basse époque*, σ. 8-10, ποὺ παραθέτει, συζητώντας σχετικὰ ζητήματα, τὴν παρακάτω φράση ἀπὸ τὸ «Λειμωνάριον» τοῦ Ἰωάννη Μόσχου¹: *Τί μοι παρέχεις καὶ παρέχω σοι τίποτε τὰ μέγιστα σου εὐεργετοῦν*; (= Τί μοῦ δίνεις καὶ σοῦ δίνω κάτι ποὺ πάρα πολὺ σὲ ὠφελεῖ;). Πρέπει εὐθὺς ἀπὸ τώρα νὰ παρατηρήσω ὅτι ὁ Tabachovitz ἀναφέρει τὸ χωρίο τοῦτο τοῦ «Λειμωναρίου» μιλώντας γιὰ τὶς περιπτώσεις ὅπου ἡ πρόταση ποὺ εἰσάγεται μετὰ τὸ *καὶ* ἰσοδυναμεῖ μετὰ τὸ *εἰ* ἢ *καὶ* πρόταση², κατανοεῖ δηλ. τὴ συντακτικὴ κατασκευὴ· ὁ van den Ven ὅμως νομίζει ὅτι στο χωρίο τοῦτο ὁ σύνδεσμος *καὶ* ἰσοδυναμεῖ μετὰ τὸν *εἰ* (=ἐάν) καὶ παραπέμπει ἐπιπροσθέτως στὴ μελέτη τοῦ Karl Wolf γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ Μαλάλα³, στο σχετικὸ ὅμως σημεῖο τῆς μελέτης αὐτῆς τοῦ Wolf τονίζεται ἀπλῶς κάτι πολὺ γενικὸ καὶ πολὺ γνωστὸ· ἡ ἀγάπη δηλ. τῆς νεωτερικῆς, τῆς λαϊκότερης γλώσσας γιὰ τὴν παρατακτικὴν σύνταξη. Πράγματι παρατακτικὴ σύνταξη ἔχομε καὶ στο χωρίο τοῦ «Λειμωναρίου» καὶ στο πρὸ πάνω τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνα. Δὲν κατανοεῖται ὅμως, νομίζω, τὸ πνεῦμα τῆς γλωσσικῆς κατασκευῆς ὅταν ὑποστηρίζεται ὅτι στὶς περιπτώσεις αὐτὲς τὸ *καὶ* ἰσοδυναμεῖ μετὰ ὑποθετικὸν σύνδεσμο. Ἡ χρῆσις τοῦ *καὶ* στὴν καθεμιά ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς περιπτώσεις εἶναι διαφορετικὴ.

Ἄς πάρωμε τὴν πρώτην περίπτωσιν: *Λάβε νῦν ὅσον χοήξεις καὶ ὑπὲρ οὗ λαμβάνεις καὶ ὁμολογεῖς μόνον τόκους οὐ λαμβάνω παρὰ σοῦ*. Ἄς ἐξετάσωμε τώρα τὸ πρῶτον καὶ ποὺ ὑπάρχει στὴ φράσιν (*Λάβε . . . καὶ . . . οὐ λαμβάνω . . .*). Τὸ *καὶ* τοῦτο εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ *καὶ* ποὺ ἐκφράζουν μᾶλλον ἀπλὴ ἀντιθετικὴ σχέση (πάρε . . . καὶ . . . ἐγὼ ἀντιθέτως δὲν παίρνω, δὲ θὰ πάρω . . .). Ἐναφέρω ἓνα παλαιὸν παράδειγμα ἀπὸ τὰ Ἐποφθέγματα Πατέρων, P. G. 65 113 A: *Θέλω οὖν ἀπελθεῖν καὶ φοβοῦμαι τὸν πόλεμον*⁴. Ἄν πάλι ἐξετάσωμε τὸ δεύτερον καὶ (*ὑπὲρ οὗ λαμβάνεις καὶ ὁμολογεῖς μόνον*), τὸ *καὶ* τοῦτο εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνα

1. D.-C. H e s s e l i n g, *Morceaux choisis du Pré spirituel de Jean Moschos*, Παρίσι 1931, 50 - 52.

2. Βλ. πρὸ κάτω σ. 223.

3. K. W o l f, *Studien zur Sprache des Malalas*, τόμ. 2 (1912), σ. 7.

4. H e r m a n L j u n g v i k, *Beiträge zur Syntax der spätgriechischen Volkssprache*, Οὐψάλα [1932], σ. 55 - 6.

ποὺ ἐκφράζουν ἀπλή χρονικὴ ἀκολουθία πράξεων (=γι' αὐτὰ ποὺ παίρνεις καὶ εὐθὺς κατόπιν ἀναγνωρίζεις τουλάχιστο ὅτι τὰ πῆρες, εὐγνωμονεῖς κατὰ ἓνα τρόπο . . .). Ἡ χρῆση αὐτῆ τοῦ καὶ εἶναι γνωστὴ καὶ στὴ γλώσσα τῶν κλασσικῶν χρόνων καὶ στὴ γλώσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης, καθὼς πρόχειρα μπορεῖ νὰ διαπιστώσῃ κανεὶς ἀπὸ τὶς σχετικὲς γραμματικὲς. Σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Ljungvik, ὁ. π. σ. 60 - 1, ὅτι «ἡ χρῆση αὐτῆ τοῦ καὶ εἶναι ἐξαιρετικὰ συχνή, ἰδίως ὕστερ' ἀπὸ προστακτικὲς ἢ συγγενικὲς μὲ προστακτικὴ ἐκφράσεις». Ἀπὸ τὰ παραδείγματα τῶν μεταγενέστερων χρόνων ποὺ ἀναφέρει ὁ ἐρευνητὴς αὐτὸς παραθέτω τὸ ἀκόλουθο (P. Oxy. VIII 1157 (IIIp) 12 κ. ἐ.): ἀντίγραφόν μοι γάρω ἀναβένω (διάβ. - βαίνω)¹.

Ἐντελῶς διαφορετικὴ — καὶ γιὰ τὸ λόγο τοῦτο δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἢ συσχέτιση μ' αὐτὸ — εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ καὶ στὸ παραπάνω χωρίο τοῦ Μόσχου (τί μοι παρέχεις καὶ παρέχω σοι τίποτε τὰ μέγιστα σου εὐεργετοῦν;). Πρῶτα πρῶτα πρέπει νὰ τονίσω ὅτι εἶναι πολὺ ἀπλοστευτικὸ νὰ θεωρήσωμε τὸ καὶ τοῦτο ἀπλῶς συνώνυμο μὲ τὸ εἶ. Τὴν ἰδιάζουσα συντακτικὴ κατασκευὴ τὴν καταλαβαίνομε πολὺ καλύτερα ἂν θυ-

1. Τὸ μόνον στὴν ἔκφραση ποὺ συζητῶ (. . . καὶ ὁμολογεῖς μόνον) τὸ ἐρμηνεύω: τουλάχιστον. Φυσικὰ τὸ μόνον αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ διακρίνωμε ἀπὸ τὸ μόνον ἐκεῖνο ποὺ ἀπαντᾷ σὲ μεταγενέστερα καὶ μεσαιωνικὰ κείμενα καὶ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ μόνον ἐάν (=φτάνει νά, ἀρκεῖ νά, ὑπὸ τὸν ὄρον νά . . .). Στὴ χρῆση αὐτῆ τὸ μόνον συντάσσεται μὲ ὑποτακτικὴ (βλ. D. T a b a c h o v i t z, Études sur le grec de la basse époque, σ. 65 - 6) καὶ ἀπαντᾷ στὸ τέλος περιόδου (P. Oxy. XVII 2153, 19/22 (IIIp): ἀπέστειλε ἐφ' ἡμᾶς τὰ κτήνη . . . , ἵνα . . . ἀνέλθωμεν· μόνον μὴ ἡμᾶς καταλίψῃς (κατὰ τὴν ἀποκατάστασις τοῦ S. G. Kapsomenak's, Voruntersuchungen zu einer Grammatik der Papyri der nachchristlichen Zeit, Μόναχο 1938, σ. 52. [Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte, 28 Heft]). Λεοντίου, Βίος Συμεῶνος P. G. 93, 1733 C: συνέθετο οὖν αὐτῷ μεθ' ὄρκων ὅτι εἶ τι εἶπη αὐτῷ, ἀκούει αὐτοῦ, μόνον μὴ ἄκαιρον τί ποτε εἶπη. Γιὰ νὰ ἔχῃ ἐπομένως τὸ μόνον τὴ χρῆση αὐτῆ θὰ ἔπρεπε ἡ ὅλη φράσις νὰ ἔχῃ τὴν ἀκόλουθον διατύπωσις: . . . ὑπὲρ οὗ λαμβάνεις τόκους οὗ λαμβάνω, μόνον σὺ ὁμολογήσης. Πρέπει μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτῆ νὰ προσθέσω ἐπίσης ὅτι ἀπὸ τὴ σημασίαν τοῦ μόνον = τουλάχιστον (ποῦ, ὅπως εἶδαμε, ἀπαντᾷ στὸ χωρίο τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνα) προῆλθε ὄχι μόνον ἢ παραπάνω (μόνον ἐάν = ἀρκεῖ νά), ἀλλὰ καὶ ἡ ἄλλη βυζαντινὴ χρῆσις τοῦ μόνον ὡς χρονικοῦ συνδέσμου μὲ τὴ σημασίαν τοῦ «εὐθὺς ὡς» ὕστερ' ἀπὸ παράλειψιν τοῦ καὶ ἐκεῖνου ποὺ ἦταν φυσικὸ νὰ ὑπάρχῃ στὴν ἀκόλουθον πρότασις. Παράδεισος Πατέρων, P. G. 65, 453 C: μόνον γάρ ὁσφρήσατο αὐτοῦ τις τῶν νοσοῦντων, εὐθέως τῆς νόσου ἀπηλλάττετο· καὶ Θεοφ. Ὁμολ. 26, 13, ἐκδ. de Boor: μόνον γάρ ἤγγισε τῇ ἀσθενοῦσῃ ἢ σκιά αὐτοῦ, εὐθέως ἢ ἄπινος καὶ ἀκίνητος θεῖα δυνάμει παραχρηῖμα ἀνεπήδησε. Ἀνάλογη σημασιολογικὴ ἐξέλιξις πῆραν γιὰ νὰ γίνουσι σύνδεσμοι καὶ τὰ μόλις, ἄμα κτλ.

μηθοῦμε ἴμοιες συντακτικὲς κατασκευὲς ποὺ ἀπαντοῦν καὶ σὲ ἄλλα χωρία ἀπλοῦστερων γλωσσικῶν κειμένων τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς καὶ σὲ ἐκφράσεις τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς γλώσσας. Ἐς περιοριστοῦμε σὲ χωρία τοῦ ἴδιου τοῦ «Λειμωναρίου» (ἔκδ. Hesselting 107, 76-8): *Τότε λέγει αὐτῷ ὁ ἀββᾶς Σαββάτιος: Λεῦρο μετ' ἐμοῦ, ἐφ' ὅσον οὐ πιστεύεις ἡμῖν καὶ δεικνύω σοι ὅπου κεῖται ὁ γέρον ἡμῶν—(45, 9-10): "Ὁμοσόν μοι ὅτι οὐδενὶ λέγεις ἃ μέλλω σοι λέγειν καὶ οὐκ ἔτι σε πολεμῶ. Τὸ καὶ ἐδῶ παύει νὰ δηλώνῃ ἀπλὴ χρονικὴ ἀκολουθία πράξεων καὶ δηλώνει καὶ στὸ πρῶτο καὶ στὸ δεύτερο χωρίο (ἰδίως στὸ δεύτερο) σχέση συμφωνίας, συνθήκης, τὸ γεγονὸς δηλ. ποὺ τίθεται ὡς προϋπόθεση: πρέπει νὰ γίνῃ ἡ πρώτη ἐνέργεια (ποὺ δηλώνεται μὲ τὸ σκέλος τῆς φράσης ποὺ βρίσκεται πρὶν ἀπὸ τὸ καὶ: *λεῦρο μετ' ἐμοῦ, ὁμοσον. . .*), γιὰ νὰ ἀκολουθήσῃ ἀναγκαστικὰ ἡ δευτέρα ἐνέργεια (ποὺ δηλώνεται μὲ τὸ σκέλος τῆς φράσης ποὺ ἀκολουθεῖ μετὰ τὸ καὶ: *δεικνύω σοι . . ., οὐκ ἔτι σε πολεμῶ*). Ἀντίστοιχα παραδείγματα ἀπὸ τῆ νεώτερη ἐλληνικὴ ἀναφέρω τὰ ἀκόλουθα¹: *Μὴ μὲ σκοτόνῃς κ' ἐγὼ θὰ σὲ κάμω νὰ πάρῃς τὴ βασίλισσα γυναίκα. Ἄσε με νὰ μεγαλώσω κ' ἔρχεσαι καὶ μὲ πιάνεις*. Χαρακτηριστικὸ μάλιστα εἶναι ὅτι στὸ δεύτερο σκέλος (δηλ. μετὰ τὸ καὶ) μποροῦμε νὰ ἔχουμε ἀντιὸριστικῆς ὑποτακτικὴ βουλευτικὴ, ὅπως στὸ παράδειγμα²: *Ἄς πιάσῃ στή στεριά δουλειὰ καὶ νὰ τὸν βοηθήσω ὅσο μπορῶ (=καὶ τότε δέχομαι νὰ τὸν βοηθήσω . . .)*. Πρέπει νὰ προσθέσω ὅτι ἡ χρῆσις αὐτῆ, ὅπου τὸ πρῶτο σκέλος δηλώνει τὸν ὄρο καὶ τὸ δεύτερο τὸ γεγονὸς ποὺ ἐπακολουθεῖ τὴν πληρῶση τοῦ ὄρου, πλησιάζει στὴν περίπτωσι ποὺ μὲ τὸ καὶ δηλώνεται σκοπός³, ἀλλὰ ἐδῶ ἡ περίπτωσι εἶναι εἰδικότερη.*

Γιὰ νὰ ξαναγυρίσωμε τώρα στὸ χωρίο τοῦ Μόσχου *Τί μοι παρέχεις καὶ παρέχω σοι τίποτε τὰ μέγιστα σου εὐεργετοῦν;*⁴ τὸ *Τί μοι παρέχεις* ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ *Εἶπέ μοι τί μοι παρέχεις*: ἔχομε δηλ. καὶ ἐδῶ οὐσιαστικὰ προστακτικὴ. Κι αὐτὴ ἡ προστακτικὴ μὲ τὰ συμφραζόμενά της ἐκφράζει τὸν ὄρο ποὺ πρέπει νὰ πραγματοποιηθῇ γιὰ νὰ ἀκολουθήσῃ

1. Παίρνω τὰ παραδείγματα τούτα ἀπὸ τὸν Ἄχ. Τ ζ ἄ ρ τ ζ α ν ο, Νεοελληνικὴ Σύνταξις (τῆς κοινῆς δημοτικῆς), ἔκδ. β', Ἄθ. 1953, σ. 18-19.

2. Βλ. Τ ζ ἄ ρ τ ζ α ν ο, ὁ. π., σ. 19.

3. Βλ. Ljungvik, ὁ. π., σ. 72 κ.ε. Μὲ τὴν εὐκαιρίαν ἡμῶς αὐτὴ σημειῶνω ὅτι καὶ ὀρισμένα χωρία ὅπου ὁ Ljungvik διαπιστώνει τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς καὶ ποὺ τὸ ὀνομάζει «konsekutives», ὅσπερ μάλιστα ἀπὸ χρησιμοποίησι προστακτικῆς στὸ πρῶτο σκέλος, εἶναι προτιμότερο νὰ συνεξεταστοῦν μὲ τὰ παραπάνω χωρία τοῦ «Λειμωναρίου» καὶ τῆς νεώτερης ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ γραμματικὰ νὰ ταξινομηθοῦν μαζὶ τους.

4. Παρόμοιο εἶναι καὶ τὸ ἀκόλουθο χωρίο τοῦ Μόσχου (Hesselting 193, 44-45): *Τί μοι παρέχεις καὶ διδῶ σοι γραμμάτιον ὠφελοῦν σε;*

ἡ ἐνέργεια ποὺ δηλώνεται μὲ τὸ δεύτερο σκέλος (ποὺ ἀκολουθεῖ μετὰ τὸ καί: «σοῦ δίνω κάτι ποὺ θὰ σὲ εὐεργετήσῃ τὰ μέγιστα»). Ἡ ἐνέργεια ποὺ δηλώνεται μὲ τὸ παρέχεις (δηλ. τὸ πρῶτο σκέλος) προηγεῖται χρονολογικὰ καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ἐνέργεια ποὺ δηλώνεται μὲ τὸ παρέχω (δηλ. τὸ δεύτερο σκέλος). Ἐὰν δεχτοῦμε τὰ πράγματα, ὅπως τὰ δέχονται ὁ van den Ven καὶ ὁ Hesseling ἐπίσης¹, ἀλλοιώνουμε οὐσιαστικὰ τὸ νόημα τοῦ χωρίου. Ἐὰν δεχτοῦμε δηλ. τὸ καὶ ἰσοδύναμο μὲ τὸ εἰ, τότε ἡ ἐνέργεια ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὸ δεύτερο σκέλος πρέπει νὰ προηγῆται ἀπὸ ἐκείνην ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὸ πρῶτο. Καὶ ὅμως κατὰ τὴν διήγηση τοῦ Μόσχου τὰ γεγονότα ἐπιβάλλουν νὰ δεχτοῦμε ὅτι τὸ πρῶτο σκέλος (παρέχεις . . .) ἀποτελεῖ τὸν ὄρο, τὴν προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐνέργεια ποὺ δηλώνεται μὲ τὸ δεύτερο (παρέχω σοι . . .). Γιὰ τί πράγμα πρόκειται; Ὁ ἄγιος Ἀπολλινάριος, θέλοντας νὰ ἐνισχύσῃ ἕνα φτωχὸ νέο ποὺ εἶχε χάσει τὴν πατρικὴ του κληρονομία, στέλνει ἕνα σύμβουλό του νὰ τοῦ ἀνακοινώσῃ ὅτι ἔχει νὰ τοῦ δεῖξῃ ἕνα ἔγγραφο ποὺ θὰ τοῦ εἶναι πολὺ χρήσιμο. (Ἡρόκειται γιὰ ἕνα πλαστὸ ἔγγραφο ποὺ δηλώνει ὀφειλὴ τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸν πεθαμμένο πατέρα τοῦ νέου, ποὺ ὁ τελευταῖος αὐτὸς τὴν ὥς κληρονόμος θὰ τὴν καρπωθῇ). Γράφει λοιπὸν ὁ Μόσχος (193, 50 - 2): *Τότε ὑπάγει ὁ νομικὸς² πρὸς τὸν νεώτερον: Τί μοι παρέχεις καὶ παρέχω σοι τίποτε τὰ μέγιστά σου εὐεργετοῦν; Ὁ δὲ συνέθετο ὃ εἰάν βοόληται παρέχειν.* Ὅσα ἀκολουθοῦν στὸ κείμενο τοῦ Μόσχου καθαρὰ μᾶς διδάσκουν ὅτι ὁ νέος ἔπρεπε πρῶτα νὰ δώσῃ κάτι ἢ τουλάχιστον νὰ δηλώσῃ τί θὰ ἔδινε στὸ «νομικὸ» γιὰ νὰ δηλωθῇ μεταγενεστέρως ἡ προσφορὰ τοῦ «νομικοῦ». Γιὰ τὸ πρῶτο μὲν στὸ κείμενο τοῦ Μόσχου (193, 45 - 7) διαβάζομε τὰ ἑξῆς ποὺ εἶπε ὁ Ἀπολλινάριος στὸ «νομικὸ» πρὶν τοῦ ἀναθέσῃ τὴν ἐντολή: *Βλέπε, κύριε ὃ νομικέ, πλείων τριῶν νομισμάτων παρ' αὐτοῦ μὴ λάβῃς καὶ παράσχε αὐτῷ τὸ γραμμάτιον.* Πολὺ σωστὰ τὸ τελευταῖο κῦτὸ ὁ Hesseling τὸ μεταφράζει: «tu auras soin de ne pas lui prendre plus de trois pièces d'or, après quoi tu lui remettras le document». Τὸ καὶ εἶναι προφανὲς ὅτι σημαίνει ἐδῶ: εὐθὺς κατόπιν.

Διαβάζομε σ' ἕνα χωρίο τοῦ πρώτου πάλι βίου τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνα,

1. Ὁ Hesseling μεταφράζει: «Qu'est-ce que tu me donneras, si je te procure quelque chose qui te fera le plus grand bien?», *Ἡρόμια* («si je te procure») μεταφράζει καὶ ὁ M.-J. Rouët de Journel στὴ δική του μετάφραση τοῦ «Λειμωναρίου» (Jean Moschus, *Le Pré spirituel*, Introduction et traduction, σ. 259 [Sources Chrétiennes], Παρίσι (1946)).

2. Δηλ. ὁ σύμβουλος τοῦ ἁγίου Ἀπολλιναρίου.

πού μᾶς ἄφησε ὁ Πάφου Θεόδωρος (15, σ. 68, 10, ἔκδ. van den Ven): οὐδὲ γὰρ ὡς ἐκ τούτου (γίνεται λόγος γιὰ μιὰ θανατική καταδίκη) ὀφελός τι γίνεται. Ἡ ἔκφραση ὡς ἐκ τούτου εἶναι πολὺ συνηθισμένη καὶ στὴ σημερινή καθαρεύουσα¹ καὶ σημαίνει: γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ἔνεκα αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. Στὴν ἔκφραση παραλείπεται φυσικὰ τὸ ρῆμα². Καὶ ξέρομε ὅτι ἡ περίπτωση δὲν εἶναι μοναδική, γιὰ τὸ ὡς ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἑλλειπτικές φράσεις: λ.χ. Σοφ. Οἰδ. Κολ. 15: ὡς, ἀπ' ὀμμάτων (ὅπου νοεῖται ρῆμα ἢ ἀπαρέμφατο: λ. χ. τὸ εἰκάσαι). Δὲν εἶναι ἴσως διαφορετικὴ οὔτε ἡ περίπτωση τοῦ ἐπιτατικοῦ ὡς, λ. χ. Πλάτ. Φαῖδρ. 234E: ἀλλ' ὡς ἀληθῶς εἶπε πρὸς Διὸς φίλιου, ἐνῶ ἀπολύτως ἀντίστοιχη πρὸς τὴ χρῆση τοῦ ἀγιολογικοῦ χωρίου εἶναι, νομίζω, ἡ χρῆση τοῦ ὡς στὶς φράσεις: ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ (ἀρχ. καὶ νεώτ.), ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον (ἀρχ. καὶ νεώτ.).

Γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους δὲν πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ διόρθωση στὸ χωρίο τοῦτο τοῦ Scheidweiler, πού προτείνει³ νὰ γράψωμε ὡς (=ἔτσι). Οὔτε ὅμως ἡ γνώμη τοῦ van den Ven εἶναι σωστή, ὅτι πρόκειται ἐδῶ γιὰ ἓνα ὡς «redondant». Δὲν πρέπει λοιπὸν κατὰ τὴ γνώμη μου τὴν ὅλη ἔκφραση πού περιέχει τὸ «ὡς ἐκ τούτου» νὰ τὴν παραλληλίσῃ κανεῖς, ὅπως κάνει ὁ ἴδιος μελετητῆς van den Ven, μὲ ἔκφράσεις ὅπου διαπιστώνεται «Verlust und Verwirrung der alten Partikeln», ὅπως λέει ὁ Sture Linnér, στὸν ὁποῖο γίνεται ἡ παραπομπή.

Νομίζω ὅτι ἔχει δίκιο ὁ van den Ven ὅταν θεωρῇ σωστὸ καὶ κανονικὸ τὸ κατὰ τὴν γραφὴν δικαίως τὸ δίκαιον τέμνων, πού τὸ διαβάζομε στὸ δεῦτερο βίβιο τοῦ ἀγίου Σπυρίδωνα (ἔκδ. van den Ven, σ. 125, 14)⁴ καὶ ὅτι δὲν πρέπει τὸ τέμνων τοῦτο νὰ διορθωθῇ σὲ τελῶν, ὅπως προτείνει ὁ Scheidweiler⁵. Δὲ νομίζω ὅτι ἡ ἔκφραση θὰ μποροῦσε νὰ συσχετισθῇ μὲ συνεκδοχικὲς χρήσεις τοῦ τέμνω ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς θυσίας (τέμνω ὄρκια, τέμνω σπονδὰς = κάνω συνθήκη ἢ συμμαχία θυσιάζοντας). Ἐχομε ἐδῶ κατὰ τὴ γνώμη μου ἐπίδραση τῆς ἔννοιας τοῦ τέρματος,

1. Βλ. Λεξικὸν ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐπιμελεῖα Γ. Ζεὺ γ ὡ λ η [ἔκδ. Πρωίας], Ἀθ. 1933, σ. 849α, καὶ Δ. Δ η μ η τ ρ ἄ κ ο υ, Μέγα Λεξικὸν ἑλληνικῆς γλώσσης, λ. οὗτος, σ. 5300α.

2. Πρβ. ὅσα σημειώνει ὁ T a b a c h o v i t z, Études sur le grec de la basse époque, σ. 41 - 42 καὶ 86.

3. Byz. Zeitschr. 48 (1955) 157.

4. Πρόκειται γιὰ τὸν ἀνώνυμο βίβιο τοῦ ἀγίου πού πρέπει νὰ γράφηκε πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ἑβδόμου αἰῶνα.

5. Byz. Zeitschr. 48 (1955) 159.

τοῦ ὀρίου· τὸ τέμνω δηλ. σημαίνει φέρω σὲ τέλος, συντέμνω, περιορίζω (Πίνδ. Ὀλ. 13, 57: ἐπ' ἀμφοτέρω μαχῶν τέμνειν τέλος, Λιβάν. Λόγ. 18, 164: λόγῳ τὰ διάφορα τεμεῖν, Κῶδ. Ἰουστιν. 3, 1, 12: τὰς δίκας τέμνειν). Ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ὀρίου προέρχεται, νομίζω, ἡ ἔννοια τοῦ καθορισμοῦ. Ὁ «λόγος» λοιπὸν ποὺ τέμνει τὸ δίκαιον εἶναι ὁ «λόγος» ποὺ «καθορίζει τὸ δίκαιον» καὶ μεταφορικὰ μόνον θὰ μπορούσε νὰ τὸ διατυπώση κανεὶς μὲ τὸν τρόπο ποὺ τὸ διατυπώνει ὁ van den Ven¹ (la parole qui trace la voie à la justice), γιατί ἡ ἔκφραση τέμνω τὸ δίκαιον δὲν πρέπει νὰ σχετιστῆ, ὅπως νομίζει ὁ van den Ven, μὲ τὴν ἔκφραση τέμνω τὴν ὁδὸν (=χαράσσω τὴν ὁδόν).

Θὰ μπορούσε ἐπίσης νὰ παραβῆ κανεὶς πρὸς τὴν ἔκφρασή μας καὶ τὸ ρῆμα ὀρθοτομῶ καὶ τὰ οὐσιαστικὰ ὀρθοτομία (ἡ) καὶ ὀρθοτόμος (ὁ). Τὸ ὀρθοτομῶ (=δίνω σωστὴ κατεύθυνση) σημαίνει μεταφορικά: ὀρθῶς διδάσκω, ἐρμηνεύω· Καιν. Δικθ. Τιμ. 2, 215: ἐργάτην ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Ἐδῶ μπορεῖ ἀκόμη νὰ παραβῆ κανεὶς καὶ τὰ νεοελληνικά: κόβω μισθό, ἐπίδομα, σύνταξη (=καθορίζω μ., ἔ., σ.), καθὼς καὶ τὴν ἔκφραση κόβω μὲ τὸ μαχαίρι (=καθορίζω μὲ ὀριστικὸ τρόπο).

Στὸν πρόλογο τοῦ τρίτου βίου τοῦ ἀγίου Σπυρίδωνα² (ἔκδ. van den Ven, σ. 129, 5) ἐκδίδεται: Σπυρίδωνος βίον κατὰ <τὰ> τῶν παρὰδόξων θαυμασίων ἐξάίσια πράγματα πᾶς μὲν φιλόπονος . . . διηγῆσθαι χροστικῶς ἐφίεται. Ἐδῶ θεωρῶ σωστὴ τὴ διόρθωση τοῦ Scheidweiler³ ποὺ προτείνει ἀντὶ κατὰ <τὰ> νὰ γράψωμε καὶ τὰ.

E. ΚΡΙΑΡΑΣ

ΔΥΟ ΦΥΛΛΑ ΑΠΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΤΟΥ «ΠΟΛΕΜΟΥ ΤΗΣ ΤΡΩΑΔΟΣ»

Ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση (μᾶλλον παράφραση) τοῦ γαλλικοῦ μυθιστορήματος «Ὁ Πόλεμος τῆς Τρωάδος» τοῦ Benoit de Sainte Maure (12ος αἰώνας), μετάφραση ποὺ θὰ ἔγινε τὸν 14ο αἰώνα, εἶχε, φαίνεται,

1. Byzantion 24 (1954) 37.

2. Πρόκειται γιὰ βίον ποὺ ἀποτελεῖ σὲ πολλὰ μετάφραση τοῦ βίου ποὺ ἔγραψε ὁ Θεόδωρος Πάφου καὶ πρέπει νὰ γράφηκε στὰ μέσα τοῦ ἑνατου αἰώνα.

3. Byz. Zeitschr. 48 (1955) 159.

άρκετη διάδοση στα βυζαντινά και τὰ μεταβυζαντινά χρόνια, ἂν κρίνη κανείς ἀπὸ τὰ πολλὰ χειρόγραφα πού μᾶς τὸ ἔχουν διασώσει. Ἄλλὰ ἡ νεώτερη ἐπιστήμη πολὺ λίγο ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἔργο καὶ κανείς ἀκόμα δὲν τόλμησε νὰ ἐπιχειρήσῃ μιὰ φιλολογικὴ ἔκδοση τοῦ ἐκτεταμένου (πάνω ἀπὸ 11.000 στίχοι) ποιήματος· τὰ μόνα πού δημοσιεύτηκαν εἶναι τὰ λίγα ἀποσπάσματα πού ἔδωσε πρὶν ἀπὸ 100 χρόνια ὁ Δ. Μαυροφρύδης καὶ τὰ ὅσα ἔγραψε (δημοσιεύοντας καὶ αὐτὸς μερικὰ ἀποσπάσματα) ὁ Ch. Gidel.¹

Στὰ ὡς τώρα γνωστὰ χφφ τοῦ ἔργου (βλ. παρακάτω) προστίθεται καὶ τὸ σπάραγμα ἀπὸ ἓνα ἄλλο: τὰ δυὸ φύλλα στὴν ἰδιωτικὴ συλλογὴ Βρόντη - Τσιγκάνου² πού προέρχονται ἀπὸ τὴ Ρόδο. Δὲν νομίζω πὼς ἡ προσθήκη αὐτῆ, ἔστω καὶ τόσο πενιχρή, εἶναι χωρὶς ἐνδιαφέρον· μᾶς παρέχει μιὰ παραπάνω ἔνδειξη γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ἔργου καὶ μπορεῖ ἴσως νὰ συμβάλῃ κάπως στὴν κριτικὴ ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου.

Ὁ Κρουμπάχερ (ὁ. π.) ἀπαριθμεῖ τὰ χφφ πού μᾶς παραδίδουν τὸ ἔργο καὶ θεωρεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ κυριότερα τὸν κώδικα τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βολωνίας ἀρ. 3567· δὲν δίνει χρονολογία, ὁ κατάλογος τῶν Olivieri καὶ Festa (RR 218)³ τὸ χρονολογεῖ στὸν 15ο - 16ο αἰώνα. Ἄλλο χφφ εἶναι ὁ περιφημὸς Βιενναῖος θεολογικὸς 244, μὲ τὰ τόσα δημῶδη κείμενα πού περιέχει καὶ πού σήμερα τὸν χρονολογοῦμε μὲ σχετικὴ ἀκρίβεια στὴ δευτέρη δεκαετία τοῦ 16ου αἰώνα⁴, καὶ ὑπάρχουν ἀκόμα ἄλλα τρία χφφ παρισινά: ὁ Paris. gr. 2878 (τοῦ 16ου αἰ.) — ὁ μόνος πού χρησιμοποίησαν ὁ Μαυροφρύδης, γιὰ τὴν ἔκδοσή του, καὶ ὁ Gidel —, ὁ 1732 A, τοῦ 16ου αἰ., ἀκέφαλος καὶ κολοβός, καὶ ὁ Coislin. 344, τοῦ 16ου αἰ.⁵ Ὅσο

1. Δ. Ι. Μαυροφρύδου, Ἐκλογή μνημείων τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γλώσσης, τόμ. Α', Ἄθ. 1866, σ. 183 - 211. Ch. Gidel, *Études sur la littérature grecque moderne*, Παρίσι 1866, σ. 197 - 229. Βλ. καὶ Κρουμπάχερ, Γ' 127 (§ 372), καὶ B. Knöös, *L'histoire de la littérature néo-grecque*, Uppsala 1962, σ. 131 - 133.

2. Βλ. ἔδῳ παραπάνω, σ. 111.

3. Βλ. τώρα τὴ φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση (στὴν τόσο ἄρτια ὁργανωμένη καὶ ἐξυπηρετικῇ σειρᾷ τῶν *Catalogi codicum graecorum lucis ope reimpressi*): Chr. Samberger, *Catalogi codicum graecorum qui in minoribus bibliothecis italicis asservantur*, τόμ. 1, Λιψία 1966, σ. 3 - 84.

4. Βλ. Gareth Morgan, *Three Cretan Manuscripts*, Κρ. Χρ. 8 (1954) 61 - 71· πρβ. καὶ Ἑλληνικά 19 (1966) 171.

5. [Ὁ φίλος κ. Ch. Astruc εἶχε τὴν ἐξαιρετικὴ κλοσὺνη νὰ ἐξετάσῃ γιὰ μένα τὰ ὕδατόσημα τῶν τριῶν παρισινῶν χειρογράφων. Ἴδου τ' ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνάς του, τὰ ὁποῖα τροποποιοῦν ἐλαφρὰ τὶς παραπάνω χρονολογήσεις: *Paris. gr. 2878*: δύο χαρτιά τοῦ α' τρίτου τοῦ 16. αἰ. (ὑδατόσ. ζυγός, Br. 2595 [1528], πῖλος, Br. 3461 [1521]). *Paris gr. 1732 A*: τρεῖς χαρτιά τοῦ 15. αἰ.

γιὰ τὸν κωδ. Suppl. gr. 926 (ποὺ ὁ Κρουμπάχερ τὸν χρονολογοῦσε στὸν 17ο αἰώνα καὶ τὸν θεωροῦσε ὅτι περιέχει ἐπιτομὴ σὲ κακὴ κατάσταση), ὁ Ch. Astruc, στὸν νέο κατάλογο τοῦ Supplément Grec, ἔδειξε πῶς τὸ κείμενο ποὺ περιέχει δὲν ἔχει σχέση μετὰ τὸν «Πόλεμο τῆς Τρωάδος»¹.

Ὅσο ξέρω, κανένα ἄλλο χφ τοῦ ἔργου δὲν ἔχει γίνει γνωστὸ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπαρίθμηση τοῦ Κρουμπάχερ· καθὼς ἐπίσης δὲν μᾶς εἶναι γνωστὴ καὶ καμιὰ ἐργασία σχετικὴ μετὰ τὴ φιλολογικὴ παράδοση τοῦ κειμένου καὶ τὴν ἀλληλεξάρτηση τῶν χειρογράφων². Παρουσιάζω ἐδῶ τὸ κείμενο ὅπως τὸ παρέχει τὸ καινούριο δίφυλλο, χωρὶς νὰ προβαίνω σὲ φιλολογικὴ ἀποκατάσταση. Δίνω μόνο στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τὶς διαφορετικὲς γραφῆς τῶν δύο σημαντικότερων, φαίνεται, χειρογράφων, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βολωνίας (B) καὶ τοῦ Paris. 2878 (P) (δὲν σημειώνω ὀρθογραφικὰ παραλλαγές, διαφορὲς στὸ τελικὸ ν ἢ στὴ συνεικφώνηση τῶν φωνηέντων). Ὑπενθυμίζω (βλ. παραπάνω σ. 112 καὶ Πίν. 2) ὅτι τὸ δίφυλλο χρονολογεῖται στὴν ἀρχὴ τοῦ 16ου αἰώνα καὶ ὅτι οἱ στίχοι εἶναι γραμμένοι καταλογάδην ἀφήνοντας κενὰ γιὰ εἰκονογράφηση. Μιὰ ὑπόψια μήπως τὸ δίφυλλο προέρχεται ἀπὸ κάποιον ἀπὸ τ' ἄλλα γνωστὰ χφφ ἀποδείχτηκε ἀβάσιμη: ἡ γραφὴ δὲν μοιάζει μετὰ κανενὸς ἄλλου χειρογράφου· ἐξἄλλου ὅλα τὰ χφφ παρέχουν τὸ κείμενο κανονικὰ μοιρασμένο σὲ στίχους.

Τὸ ἀπόσπασμα προέρχεται ἀπὸ τὴ μέση περίπου τοῦ α' μισοῦ τοῦ ποιήματος. Στὸ χφ B ἕνα νεώτερο χέρι ἔχει ἀριθμήσει τοὺς στίχους· τὸ ἀπόσπασμά μας ἀντιστοιχεῖ ἐκεῖ στοὺς στίχους 2594 - 2674 καὶ περιέχεται στὰ φφ 55^v - 57^r τοῦ χφ (τὸ χφ ἀποτελεῖται ἀπὸ 231 φύλλα καὶ τὸ ἔργο ἀπὸ 11.074 στίχους). Ἀνταποκρίνεται περίπου στοὺς στίχους 6001 κ.έ. τοῦ γαλλικοῦ μυθιστορήματος (ποὺ φτάνει τοὺς 22.334 στίχους): οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, καταλαμβάνουν τὴν Τένεδο καὶ ἀποβιβάζονται στὴν Τροία, ὅπου ὁ Ὀδυσσεύς καὶ ὁ Διομήδης μπαίνουν στὴν πόλη καὶ ζητοῦν τὴν ἀπόδοση τῆς Ἑλένης, ἐνῶ στὸ μεταξὺ

(ψαλίδι, περ. Br. 3669 [1457 - 1478], χέρι, περ. Br. 11083 [1429], ζυγός, Br. 2489 [1467]. *Coisl. 344*· τρία χαρτιά τοῦ 15. αἰ. (γράμμα b, Br. 8093 [1455 - 1473], πῖλος, Br. 3387 [1465 κ.έ.], ὄρη, ὀμάδα Br. 11851-97 [τέλη 14 αἰ. - 1469]. — Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν κ. Astruc γιὰ ὅλη αὐτὴ τὴν κοπιαστικὴ καὶ διαφωτιστικώτατη ἐρευνα].

1. Ch. Astruc et M. L. Concasty, *Le Supplément grec*, tome III, nos 901 - 1371, Παρίσι 1960 [Bibliothèque Nationale, Catalogue des manuscrits grecs].

2. Ἀριστὰ ἄρθρα γράφτηκαν γιὰ τὴ ρουμανικὴ διασκευή: B. Z. 3 (1894) 528 - 552, 4 (1895) 519 - 546, 8 (1899) 328 - 346, πρβ. καὶ N. Carto j an, *Legendele Troada*, Βουκουρέστι 1925, κ.ά.

οί Έλληνες με ἐπικεφαλῆς τὸν Ἀχιλλέα καταλαμβάνουν τὴ Μέση (Μυσία) ¹.

Ἀπὸ τὸ μικρὸ ἀπόσπασμα ποὺ δημοσιεύεται παρακάτω γίνεται, νομίζω, φανερὸ ὅτι τὸ καινούριο δίφυλλο εἶναι ἀντιγραμμένο με ἀρκετὴ ἀμέλεια καὶ πὼς ὁ γραφέας του εἶχε τὴν τάση νὰ πλατειάζῃ καὶ νὰ προσθέτῃ στίχους (βλ. π.χ. στ. 8/9, 12-14, 35/36, 52 - 54, 88, 89 - 91 κ.ἄ.), ἐνῶ, ἀντίθετα, παραλείπει στίχους ἀπαραίτητους γιὰ τὸ νόημα (μετὰ στ. 71, 83). Τὰ δύο χροφ Β καὶ Ρ φαίνεται πὼς ἀνήκουν σὲ ἐνιαία παράδοση καὶ δίνουν, σχεδὸν πάντα, καλύτερη γραφὴ (π.χ. 43 τὸ δάον, 57 τούτους, 73 ἀπ' ἐκείνους). Δὲν ξέρω μόνο μήπως στοὺς στ. 48/49 ἡ γραφὴ τοῦ διφύλλου βοηθᾷ καλύτερα στὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου· ἴσως καὶ στοὺς στ. 61 καὶ 96 (κροτήση). Γενικὰ ὅμως ἡ συμβολὴ τοῦ νέου διφύλλου στὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου εἶναι πολὺ ἀμφίβολη.

φ. 1 Ὁ Διομήδης λέγει τον, «Κύρης μου, εἰς πολλὰ ἔτη,
 νὰ διηγῆσαι ἐπίστασαι, νὰ κρίνης καὶ νὰ λέγης.
 Χρεῖαν σὲ ἔχομεν ἐδῶ ν' ἀκούωμεν ἀφήγησές σου,
 τίποτε μὴ σ' ἐβάραινε, ἂν εἶχαμεν αἰσχύνην.
 Ἀπὸ τοῦ νῦν ἀγνώριστος οὐ μὴ εἶσαι ἀπὸ ἐμένα, 5
 πάντοτε θέλω ἐπιθυμῆ νὰ σ' εὔρω ἔξω εἰς πλάτζα,
 καὶ ἂν σ' εὔρω, νὰ γίνωμαι γνώριμος ἀπὸ σένα,
 καὶ τότε σου τὴν χάριταν θαρρῶ νὰ σοῦ τὴν στρέψω
 διὰ τὴν ξυλοσοφίαν σου καὶ τὰ καλὰ σου λόγια.
 Πολλὰ χωριάτικα λόγια ἤῤῃαν ἐκ στόματός σου, 10
 καὶ νὰ τ' ἀκούσουν οἱ πολλοί, στοὺς κόσμους νὰ τὰ διηγοῦνται.
 Ἐγὼ δὲ πάλιν λέγωσε, ἂν τολμήσης ἐξεβῆς εἰς κάμπον εἰς τὴν
 πλάτζαν, καὶ νὰ βρεθῆς ἂν τύχη σου εἰς συμπλοκὴν πολέμου,

2 νὰ λέγεις καὶ νὰ κρίνης Ρ 3 τὴν διηγήσιν σου Β ἐφήγησέ σου Ρ 4 τίποτ' οὐ μὴ σ' ἐβάρυνε ἂν εἶχομεν Β τ. οὐ μὴ σὲ βαρῆ ἂν ἂν Ρ 5 εἶσ' ἀπὸ ἴμένα Β ἀπ' ἐμέναν Ρ 6 ἐδῶ εἰς τὸν κάμπον Β σὲ εὔρω εἰς τὴν ρένταν Ρ 7 ἐκεῖ σκοπῶ ΒΡ νὰ γένωμαι Β ἀπεσένα ΒΡ 8/9 ὡσαύτως τὴν χάριταν τὴν σὴν διὰ τα κ.σ.λ. Β 8 ὡς αὐτός καὶ Ρ 9 διὰ τὴν καλλότητα τὴν σὴν διὰ τα Ρ 10 λόγια χωριάτικα εὔγαλες Β χωριάτικα εὔγαλες λόγια Ρ ἐκ τοῦ στ. σου Β 11 εἰς πολὺν τόπον ΒΡ νὰ σκορπισθοῦν Β νὰ ἐλθοῦν Ρ πολλοὶ νὰ τὰ δ. ΒΡ 12/13 ἂν τολμάς καὶ ἐξεβῆς εἰς [εἰς τὴν Ρ] συμπλοκὴν π. ΒΡ

1. Βλ. πρόχειρα, Kurt Reichenberger, Der Trojaroman des Benoit de Sainte Maure, nach der Mailänder Hs in Auswahl herausgegeben, Tübingen 1963 [Sammlung Romanischer Übungstexte, 44. Band].

καὶ νὰ μὲ δῆς καὶ νὰ σὲ δῶ, νὰ τύχωμεν ἐντάμα,
 ἐκεῖ τιμὴν νὰ σ' ἔδωκα, ἀξίαν νὰ ἔχες κερδίσης, 15
 ἐκεῖ νὰ μὴ ἴμου ἀγνώριστος, ἄρχοντά μου, ἀπὸ ἐσέναν·
 ἂν τύχου νὰ ἐσκόπουν σε, θάνατον νὰ μοῦ δῶκες.
 Ἄν οὐ ποιήσω τὸ ἔλμο σου ὅλον κατακομμένον,
 ποτέ μου νὰ μὴ ἐφόρεσα ἄρματα εἰς κορμίν μου.
 Ἔδε στρατιώτης εὐμορφος, ἔδε καὶ μεγιστάνος, 20
 ἔδε ποῦ ξεύρει τὲς βουλῆς νὰ τὲς διδασκαλεύη,
 ὅπου νὰ ἔχεν εἰς τὸ σπίτιν του τρεῖς τε ὡσάν ἐσέναν,
 τόσον νὰ ἦτον χαιράμενος, κανεὶς μὴ μοι ἐρώτα,
 διὰ νὰ ἔποικε γοργὸν ὕβριν ἀνδραγαθίας).
 Εἰπὼν ταῦτα ἐσιώπησεν, ἴστατο θυμωμένος, 25
 καὶ βλοσυρῶ τῶ βλέμματι ἔβλεπε πρὸς ἐκεῖνον.

Λόγους τοῦ Ἵδουσσέως

Ἵδουσσεὺ ἀπεκρίθηκεν, «Παύσατε τὰ τοιαῦτα·
 ὕβρις πράγματα φαίνεται βασιλέως ἐνὶ τοῦτο.
 Ἐγὼ μὲν τὴν ἀπόκρισιν ἤκουσα τὴν ἐδῶκες,
 τίποτα οὐκ ἐλησμόνησα, ὅλα κατακρατῶ τα, 30
 νὰ εἶπω, νὰ ἐξηγηθῶ πάντων τῶν ἰδικῶν μας.
 Καὶ τὸ λοιπὸν νὰ στρέψωμεν ὀπίσω τὴν ὁδὸν μας,
 τὰ λόγια βλέπω ἐχόντρυναν καὶ ἀσκοποῦν ἀπάρτι,
 καὶ λόγος πλέον ἐξ ἡμῶν ἢ ἀπὸ σᾶς μὴ ἐνι». 35
 Ταῦτα εἰπὼν καὶ τοὺς βαθμοὺς ἐπάτησαν τῆς σκάλας,
 Ἵλιακοῦ ἀπέφυγαν καὶ λαμπροῦ παλατίου.
 Εὐθὺς ἐκαβαλίκευσαν, στὴν χώραν κατιβαίνουν,

14 om BP 15 ἐκεῖ τιμὴν θέλεις εὐρεῖ B ἐκεῖ θέλεις τιμὴν (om εὐρεῖ) P
 ἀξίαν θέλεις κερδήσει BP 16/17 (inverso ordine) ἂν ἔτυχε ποτέ εἰς σκο-
 πὸν B ἂν ἐτύχωνεν σκοπῶ P θάνατον νὰ μοῦ ἐδῶκες BP ἐκεῖ ὀαρρῶ νὰ γνω-
 ρισθῶ [ἐγνωριστῶ P], καλὰ νὰ μ' [μὲ P] ἐγνωρίσης BP 18 ἂν δὲν B ἂν δὲ P
 ποίσω BP ἔλμον BP 19 ἄρματα οὐ θέλω εἰς πόλεμον ποτέ μου νὰ βασιτάζω B
 ἄρματα ποτέ μου εἰς π. οὐ θέλω νὰ βασιτάζω P 20 στρ. φρόνιμος BP 21 om BP
 22 ὅπου εἶχε τρεῖς B νὰ ἔχεν] νὰ εἶχεν P τοιούτους σάν ἐσένα B τέτειους ὡσάν
 ἐσένα P 23 τόσα BP καλὰς βουλὰς B καλὴν βουλήν P νὰ εἶχε BP 24 ἐποίησε
 γοργὸν B πείκην πολλὰ γοργὸν P ὕβρις P 25/26 (et titulum) om BP 27
 Ἵδουσσεὺς BP παύσατε BP 28 πρᾶγμα μοῦ φ. B βασιλεῦ B βασιλέας ἐνεὶ οὗτος
 P 29 ἐγὼ δὲ B 30 τίποτε οὐκ ἤλ. B 31 νὰ εἶπῶ καὶ [καὶ om P] νὰ τὰ ἐξηγηθῶ BP
 ἐδικῶν BP 32 καὶ λοιπὸν εἰς ὑπόστρεμα ἄς βαλθοῦμεν ἀπάρτι BP 33 ἐβλέπω P
 (alt. hemist.) κακὸν πορεῖ [ἤμπορεῖ P] νὰ γένη BP 34 om BP 35/36 τοὺς βαθ-
 μοὺς ἐκατέβησαν τοῦ λαμπροῦ παλατίου BP 37 εὐθέως P καβαλικεύουσι τὴν
 χώραν BP κατεβαίνουν B ὑπαγέουν P

εἶδασι πλοῦτον ἄπειρον εἰς τὴν χώραν ἐκείνην,
 πολλοὺς καλοὺς καβαλαρίους, πολλὰ καλὰ φαρία·
 40
 πολλὰς ρύμνας ἐδιέβησαν, ἐτήρησαν τὰ πλοῦτη
 τῶν βουρρησέων τῶν λαμπρῶν, ἀλλὰ καὶ μεγιστάνων.
 Ἄφου δὲ πάλιν ἐξέβησαν τὴν πόρταν τῆς Τρωάδος,
 τόσα ἐνεσπουδάξασιν, φθάνουν εἰς τὸ φουσάτον,
 τὴν στράταν των ἐκάμνασιν ἴσον τοῦ Ἀγαμέμνων·
 45
 ἐκεῖ γὰρ ἀπεζεύσασιν νὰ εἰποῦν τὰς ἀποκρίσεις,
 ἐκεῖ γὰρ ἐσυνάχθησαν οἱ ἄρχοντες Ἑλλήνων,
 θέλουν ν' ἀκούσουν τὸν σκοπὸν, τοὺς λόγους τοῦ Πριάμου.

(κενὸ γιὰ εἰκονογράφηση)

φ. 1^v Ἀὐτομολοῦντες ἤλθασιν, λέγουν τὸν Ἀγαμέμνων
 ὅσα εἶπαν, ὅσα ἤκουσαν, τίποτας οὐκ ἀφῆκαν·
 50
 ἀπ' αὐτοῦ ἐκατέβηκαν εἰς τὰς αὐτῶν κατοῦνας
 καὶ τὸ φαγὶν τοὺς ἔτοιμον ἐκάθισαν νὰ φάγουν,
 καὶ μεγιστάνες ἄρχοντες ἐκάθισαν μετὰ τοὺς,
 ἄλλοι νὰ τρῶν, ν' ἀκούωσιν, καὶ ἄλλοι νὰ ρωτοῦσιν
 τί εἶπαν, τί ἐσύντυχαν Ἑλληνας καὶ Τρωάνοι.

(κενὸ γιὰ εἰκονογράφηση)

φ. 2 Ὁ Ἀγαμέμνων βασιλεὺς μετὰ καὶ τῶν ἀρχόντων
 55
 πολλὰς βουλὰς ἐδώκασιν μετὰ πολλοὺς τοὺς τρόπους,
 τὸ πῶς νὰ πολεμήσουσιν τοὺς ἀντιδίκους τούτων.
 Ἄλλ' ὁ καιρὸς οὐ φέρει με τὰ πάντα νὰ συντύχω,
 διότι λόγοι περιττοὶ φέρουν τὴν ὀκνηρίαν·
 60
 ὅμως ἐδᾶ ν' ἀκούσητε τὰ περὶ Ἀχιλλέως,
 τὸ πῶς τὸν ἀποστείλασιν νὰ πάγη εἰς τὴν Μέσσην,
 χώρα γομάτη τὰ φαρία, δι' αὐτὸν τὸν ἀπεστεῖλαν,

38 πολὺν πλοῦτον [πλοῦτος P] ἐβλέπεσιν BP' πόλιν B 40 πολλὰς ρύμνας B
 41 βουρρησέων B βουρρησέων P 42 δὲ om P 43 τὸ δάον ἐσπουδάξασιν BP'
 44 στράταν τοὺς BP' τὸν Ἀγ. P 45 ἐπεζεύσασιν BP 46 ἐκεῖ πάντες BP
 συνάσσονται ἄρχοντες τῶν Ἑλλήνων B οἱ ἄρχωντες ἤλθασιν τῶν Ἑλλ. P 47 τὴν
 βουλὴν καὶ λόγους BP 48 om BP 49 (duo versus) ἀλλὰ τοὺς ἀπεκρίθησαν
 ἐξ ὅτι καὶ ἂν τοὺς εἶπαν B ὅλας τὰς ἀπεκρίθησαν καθῶς καὶ τὰς ἐπέϊκαν P||
 τίποτ' οὐδὲν ἀφῆκασιν ἐξ ὅτι καὶ ἂν ἠθέλων BP 50 ἐδιέβησαν B 52-54 om BP
 55 ὁ Ἀγ. ἔμεινε BP 56 πολλὰς βουλὰς B ἀπὸ πολλοὺς BP 57 τούτους BP
 58 ἀλλὰ καιρὸς (?) P οὐκ ἔχει με ταῦτα [ταῦτας P] νὰ συντύχων BP 59
 om BP 60 ἀμὴ ἐδῶ ν' ἀκούσεται τὸ πῶς ὁ Ἀχιλλέως BP 61/62 εἰς τὴν με-
 ρέαν ἐδιέβηκεν BP τοῦ διὰ νὰ κωρσεύση B διὰ νὰ ἔχει προσκαθῆσ(αι) P

διὰ νὰ τρώγουν τίποτι, νὰ ἔχουν νὰ σπαταλοῦσιν.
 Οὐδὲν ἐκενοδόξησε, ἀλλὰ μὲ γηθοσύνην
 ἀπῆρε καὶ τὸν Τέλεφον, υἱὸν τοῦ Ἑρκουλίου, 65
 μεθ' ἑαυτοῦ, καὶ εὐμνοστους καλοὺς καβαλαρίουσ
 δέκα χιλιάδες μοναχά, ὡς λέγει ἡ ἱστορία.
 Ἦτον ἡ χώρα πλούσιος, γομάτη ἀγαθῶν παντοίων·
 μεγάλη θνήση ἐγίνετον, ὡς ἔδειξε τὸ τέλος.
 Πόλεμον ἠῦραν φοβερὸν οἱ Ἕλληνας ἐκεῖσε, 70

Οἱ Μεσιῶται πολεμοῦν μετὰ τὸν Ἀχιλλέα

(κενὸ γιὰ εἰκονογράφηση)

πολλοὶ γὰρ ἐσκοτώθησαν εὐμνοστοὶ καβαλάροι.
 Πόλεμον συνεκρότησαν ὀδυνηρὸν καὶ μέγαν.
 Ὅσον εἶχε διαυθέντευσ τὸν τόπον τοῦ ἐκεῖνος,
 πολλὰ γὰρ οἱ ἐντόπιοι δεινὰ ἐπολεμοῦσαν,
 τίποτε οὐκ ἐδείλιαζαν τοὺς Ἕλληνας ἐκεῖνοι, 75
 ὅπου πολλὴν ἐνάντιον ἂν εἶχαν καὶ ἐφοβοῦνταν,
 ὁ Ἀχιλλεὺς ἦτον αὐτὸς ἡ ἐλπίς σωτηριά των.
 φ. 2^v Ὁ Ἀχιλλεὺς ἐδιέβαινε, ἐχώριζε τὰς ρέντας,
 μέσον τούτου ἐγνώριζε τὸν βασιλέα τῆς Μέσης·
 κόλπον καλὸν τὸν ἔδωκεν, πίστομα ἐξαπλώθη, 80
 ἀλλ' οὐ πάντα ἔποθανεν, ἀλλ' ἔζη ἐν ὀλίγῳ.
 Θανάσιμον τὸ λάβωμα, οὐκ εἶχε νὰ γλυτώση,

63 τίποτε διὰ νὰ τρώγουσιν ὅλοι τοῦ ἀπεστεῖλαν BP 64 ἐκοινοδόξισεν P
 65 ἐπῆρε B Τήλεφον B 66 δέκα χιλιάδες εὐμνοστους [εὐμνόστους P] BP κα-
 βαλαρέους B 67 εἰς τὴν μέσην ἐδιέβησαν [ἐδιέβηκεν P] BP ἡ om P 68 ὅ-
 που ἦτον τόπος [τόσος P] πλούσιος BP γεμάτος ἦτοι [=εἶ τι] καὶ ἂν εἶπης B
 γ. εἴ τινα εἶπες P 69 om BP post v. 70 Πῶς ἔσωσεν ὁ Ἀχιλλεὺς μετὰ τοὺς
 Ἕλληνας εἰς μίαν χῶραν τῶν τρωαδίων, τὴν λεγομένην μέσην, καὶ ἔδωκεν πόλε-
 μον εἰς τοὺς Ἕλληνας (pars raginae vacua relicta ad usum illuminatoris) P
 71 εὐμνοστοὶ BP καβαλαρέοι B post v. 71 titulus atramento rubro θάνα-
 τος θεϊκάν(η) βασιλέως μέσης παρὰ Ἀχιλλέως B sequitur versus Ὁ Θεϊκάνης
 [Θεϊκάνης (omisso Ὁ) P] βασιλεὺς τῆς γῆς ὅλης ἐκεῖνης BP 72 συνεκρότησεν
 BP 73 εἶχεν ἐδιεφέντευσ B εἶχεν ἐδιαφέντευσεν P ἀπ' ἐκεῖνους BP 74 λέ-
 γω σοὶ οἱ ἐντ. καλὰ BP 75 (alt. hemist.) ἐὰν τὸ ριζικὸν εἶχε λείπει [λύπη P]
 BP 76 ὅπου τὰς [τὰς om P] ἦλθεν ἐναντίον [ἐνάντιον P] ἐνίκησε τοὺς πάντας
 BP 77 om BP 79 τούτων B τοῦτον P ἐγνώρισε BP τῆς om B 80 τοῦ
 ἔδωκεν BP ἐπίστομα B 81 om B ἀλλὰ οὐδὲν ἀπόθκεν ἀμὴ ἔζειν ὀλίγον P
 82 θανάσιμα B ἐλαβώθηκεν BP οὐκ ἔμπορεῖ γλυτώση B

ὡς ἔπεσε τὸ ἔλμον του ἕξω ἀφ' τὸ κεφάλιν.
 Ἄλλ' ἔφθασεν ὁ Θάλεμος, παρακαλεῖ τον αὖθις
 ἔλεημοσύνην τίποτε νὰ ἔχη ἐκ τὸν βασιλέα. 85
 Μὲ τὸ σκουτάριν ὁ Τέλεφος ἐσκέπαζέν τον ἄνω·
 ὁ Ἄχιλλεὺς τὸν Τέλεφον περὶ τούτου ρωτᾷ τον,
 πῶς ἢ φιλία μετ' αὐτὸν ἠθέλησε νὰ μάθῃ.
 Ἐκεῖνος ἀπεκρίνεται, λέγει τον, «Ὡς εἰκάζω,
 δέκα χρόνια χρόνοι ὅπου ἐδῶ ἀπλήκυσσα καὶ κάλια, 90
 πολλὰ φιλοφρονήθηκα, ἐτίμησε μεγάλως,
 εἰς ὅλον μου τὸ θέλημα ἦτον καὶ εἰς ὀρέξεις.
 Τώρα καρδιά μου νὰ θλιβῆ, ἂν ἴδω ν' ἀποθάνῃ».
 Ὁ Ἄχιλλεὺς χαιράμενος λέγει, «Ποῖσε τὸ θέλεις».
 Ὡς εἶδαν οἱ ἐντόπιοι τὸν βασιλέα νὰ πέση, 95
 πλέον τινὰς οὐκ ἴσχυσε πόλεμον νὰ κροτήσῃ·
 οἱ πάντες ἐνικήθησαν, φεύγουν διὰ νὰ σωθῶσιν,
 εἰς τὴν Τρωάδα τρέχουσιν κάκεῖ νὰ φυλαχθῶσιν.

83 ἀπὸ τὸ κεφάλιν B ἐκ τὸ κεφάλιν P post v. 83 ἠθέλησεν ὁ Ἄχιλλεὺς
 νὰ τὸν ἀποκεφαλίσῃ B 84 ἀλλ' ἔδραμεν ὁ Θάλεμος BP παρακαλεῖ το P
 85 τίποτες B εἰς τὸν B 86 τουσκούταριν P ὁ Θάλεφος σκεπάζει τον ἀπάνω
 BP 87 Θάλεφον ρωτᾷ [ἐρωτᾷ P] τον περὶ τούτου BP 88 om BP 89/90
 Λέγει τον εἶναι ἀπ' ἐδῶ εἰκάζω δέκα χρόνια B Λέγει τον ἀπεδὰ ὡς εἰκάζω δέ-
 κα χρόνια ἦναι P 90/91 ὅπου ἐδῶ με ἀπλήκυσσα [ἀπλήκυσσα P], ἐτίμησεν
 μεγάλως BP 92 (alt. hemist.) ἐβιάσθην ἔθλιψέ με B ἐβιάστη (omissis se-
 quentibus) P 93 καὶ θλίβεται ἢ καρδιά μου BP ἂν εἶδα B ἐὰν εἶδα P
 94 λέγει om B κάμε το ὅσον θέλεις B κάμε εἴ τι θέλεις P 95 ἀπέση P
 96 κινεῖς B κρατήσῃ BP 97 σωθοῦσιν B σωθῶσιν P 98 om BP post
 v. 97 titulus atramento rubro πῶς φεύγουν οἱ μεσιώτες ἀπε τὴν με [sic] δια
 να σωθοῦσιν εἰς τρωάδην (in margine: κβ'): pars paginae vacua relicta ad
 usum illuminatoris P

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΝΟΣ ΧΩΡΙΟΥ ΤΟΥ ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΥ

Ὁ ἀγαπητὸς συνάδελφος κ. Ε. Κριαρᾶς σ' ἓνα «σύμμεικτο» στὸ προηγούμενο τεῦχος τῶν Ἑλληνικῶν (21 [1968] 410 - 412) δέχεται στὸν στ. Δ 1077 τοῦ Ἑρωτόκριτου τὴν ἀνάγνωση *τσι νιές* (ἐνν. λαβωματιές) ἀντὶ *τσινιές* (=κλοτσιές) ποὺ μᾶς δίνει τὸ κείμενο Ξανθουδίδη· ἡ ἀποκατάσταση μάλιστα αὐτὴ ἀνήκει σὲ παλαιὸ μαθητὴ του ποὺ τὴ σημείωσε σὲ δελτίο φροντιστηριακῆς ἐργασίας του.

Ἡ ἀποκατάσταση φαίνεται, πραγματικά, στὴν ἀρχὴ πολὺ εὐστοχη καὶ σχεδὸν αὐτονόητη — τόσο ποὺ ὁ κ. Κριαρᾶς ν' ἀναρωτιέται μήπως «θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὑποθέσῃ στὸ χωρίο αὐτὸ τῆς ἐκδόσεως Ξανθουδίδη τυπογραφικὸ λάθος». Ὡστόσο, ὅσοι ἀσχολούμαστε μὲ τέτοια φιλολογικὰ ζητήματα, ξέρομε πὼς πολλὲς φορὲς ἀποκαταστάσεις ἢ διορθώσεις δελεαστικὲς στὴν πρώτη ματιᾶ, ἀποδεικνύονται, σὲ προσεχτικότερη ἐξέταση, ἄσκοπες ἢ καὶ σφαλερές.

Τὸ *τσι νιές* (λαβωματιές) — ὕστερ' ἀπὸ *τσι πληγές τσι πρώτες* τοῦ στ. 1070 — τὸ βρῆκα κι ἐγὼ στὴν ἀρχὴ (ὅταν μοῦ παρέδωσε τὸ χειρόγραφο τῆς ἐργασίας του ὁ κ. Κριαρᾶς) λαμπρὴ ἀποκατάσταση. Θέλησα ὅμως νὰ διαπιστώσω πὼς ἀκριβῶς ἔχει τὸ χωρίο στὶς πηγές, στὴν πρώτη ἐκδοσὴ δηλ., τοῦ 1713 (Α), καὶ στὸ χειρόγραφο τοῦ Λονδίνου (X)· καὶ τότε εἶδα πὼς τὸ κείμενο, ἰδίως στὸ Α, εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ κείμενο ὅπως τὸ παρέχει ὁ Ξανθουδίδης, καὶ πὼς ἡ ἀποκατάσταση *τσι νιές* δὲν ἦταν ἀναγκαία. Ἀνακοίνωσα στὸν κ. Κριαρᾶ τὸς ἐνδοιασμούς μου, στὸν ὁποῖο ἔθεσα ἀκριβῶς ὑπόψη τὶς ἀρχικὲς γραφὲς τῶν πηγῶν, ἀλλὰ δὲν τὸν μετέπεισα. Ἄς μοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ ἐκθέσω ἐδῶ τὸν φιλικὸ μου ἀντίλογο.

Ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἤθελα κατ' ἀρχὴν νὰ παρατηρήσω, εἶναι πὼς ἡ μέθοδος ποὺ ἔχουμε ν' ἀκολουθήσουμε προκειμένου γιὰ τὴν ἀποκατάσταση ἑνὸς χωρίου (τοῦ Ἑρωτόκριτου ἢ ὁποιοῦ ἄλλου κειμένου) εἶναι πρὶν ἀπὸ καθεστὶ ἄλλο νὰ πιστοποιήσουμε πὼς τὸ παραδίδουν οἱ πηγές. Ὁ κ. Κριαρᾶς ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ κείμενο Ξανθουδίδη, καὶ ὑστερώτερα ἀναφέρει πὼς «τὸ χωρίο ἐκδίδεται μὲ τὴ λέξη *τσινιές* κ α ι σ τ ι ς ἐ κ δ ὀ σ ε ι ς Βενετίας, καθὼς καὶ στὴ μικρὴ ἐκδοσὴ Ξανθουδίδη» καὶ σὲ ὅσες τὴν ἀκολούθησαν καὶ παρακάτω ὅτι ἡ ἐκδοσὴ Βενετίας (1713) στὸν στ. 1077 ἀντὶ *λαβωματιές* παρέχει *δαγματιές*, ἀπορρίπτει ὅμως τὴ γραφὴ αὐτὴ (κυρίως γιὰτὶ δὲν ἐπαναλαμβάνεται ἢ πρόθεσῃ *μέ*). Ἔτσι ὅμως τίθενται κάπως σὲ ἴση μοίρα οἱ πηγές (ἐκδόσεις Βενετίας) καὶ οἱ νεώτερες φιλολογικὲς ἐκδόσεις, καὶ δὲν παρέχεται σαφῶς στὸν ἀναγνώστη τὸ χωρίο ὅπως τὸ παραδίδουν οἱ πηγές.

Ἡ ὑπαρξὴ τῆς γραφῆς *δαγμαματιές ἀντὶ λαβοματιές* στὸ Α (πράγμα ποῦ δὲν τὸ σημειώνει δυστυχῶς στὸ ὑπόμνημά του ὁ Ξανθουδίδης) ἦταν τὸ ἀποφασιστικὸ νέο στοιχεῖο ποῦ δημιουργήσε τοὺς ἐνδοιασμούς μου καὶ ποῦ ἔθεσα ἀμέσως ὑπόψη τοῦ κ. Κριαρᾶ. Γιατὶ ὅ,τι κυρίως δικαιολογοῦσε τὴ γραφὴ *τσι νιές*, ἡ ἀντιστοιχία δηλ. ἀνάμεσα στὰ συνώνυμα *πληγές - λαβοματιές*: *τσι πληγές τσι προῦτες - τσι νιές λαβοματιές*, ἔπαυε πιά νὰ ὑπάρχει: οἱ *δαγμαματιές*, ποῦ ἀναφέρονταν γιὰ πρώτη φορά, δὲν μποροῦσαν νὰ χαρακτηριστοῦν νέες: *νιές*. Ἀλλὰ ἄς παραθέσω καλύτερα ὅλο τὸ χωρίο ἔπως μᾶς παραδίνεται στὸ Α (τὴν ἔκδοση τοῦ 1713· διατηρῶ τὴν ὀρθογραφία).

*Μεγάλος καλοροῖζικος ἐκράζοντονε τότες
Ἐκεῖνος, ὅπου ἐπόθαινε μὲ ταῖς πληγαῖς ταῖς, πρώταις.
Κι' ὡς εἶχε πέση ἀπ' τὸ φαρί, τὴν ζῆσι νὰ τελειώση,
Κι' οὐδ' ἄλλον πόνο ὁ πόλεμος κ' ἡ μάχη νὰ τοῦ δώση.
Μὰ οἱ ἄλλοι, ὅπου γροεμίζονταν, κ' εἶχαν πνοὴν κ' ἐξοῦσαν,
Οἱ Καβαλλάρου κ' οἱ οἱ πεζοὶ τοὺς ἐγλοτζοπατοῦσαν.
Κι' ἀπάνω σταῖς λαβοματιαῖς τὰ πέταλα ἐβουλοῦσαν,
Καὶ τὴν πληγὴ ἐξεσκίζασι, καὶ πόρους ἐγροικοῦσαν.
Καὶ μὲ τζινιαῖς, δαγμαματιαῖς, κριτήρια, ποῦ τῶς δίδα,
Πολλὰ ἄσκημα ἐτελειώνασι δίχως ζωῆς ὀλπίδα.*

Ὁ Ξανθουδίδης δίνει τὸ κείμενο τοῦ Α, ἀποκαταστημένο ὅμως, κατὰ τὸ σύστημά του, στοὺς δημοτικὸς καὶ κρητικὸς τύπους (κυρίως χωρὶς τὰ τελικὰ νί: ἐξοῦσα κτλ., καὶ μὲ τὸν κρητικὸν τύπον τῶν ἄρθρων: *τσι πληγές* κτλ.). Στούς στ. ὅμως 1077 - 78 δὲν ἀκολουθεῖ τὴ γραφὴ τοῦ Α καὶ γράφει (χωρὶς νὰ σημειώσῃ τίποτα στὸ ὑπόμνημα):

*καὶ μὲ τσινιές λαβοματιές κριτήρια ποῦ τῶς δίδα
πολλ' ἄσκημα τελειώνασι δίχως ζωῆς ὀλπίδα.¹*

Ὁ Ξανθουδίδης ἀκολούθησε στὸν στ. 1077 τὴ γραφὴ τοῦ χειρογράφου (X), ὥστόσο δὲν υἰοθέτησε ὀλόκληρον τὸ στίχο ἔπως τὸν δίνει τὸ X, ἀλλὰ μόνον τὴ γραφὴ *λαβοματιές ἀντὶ γιὰ δαγμαματιές*: τὸ X ὅμως πα-

1. Ὁ Ξανθουδίδης στὴν πρώτη ἔκδοση (1915) δίνει τὸν πρῶτον στίχο (1077) χωρὶς κέννα κόμμα, στὴ δευτέρῃ ὅμως (1928) χωρίζει τὰ οὐσιαστικὰ μὲ κόμματα (*τσινιές, λαβοματιές*). Καὶ ἡ ἔκδοση (Α) — βλ. παρακάτω — χωρίζει καὶ αὐτὴ τὰ οὐσιαστικὰ μὲ κόμματα, ἐνῶ τὸ X ὄχι. Ὁ κ. Κριαρᾶς, ἔ. ἀ. σ. 410, ἐνῶ φαίνεται πὼς ἀποδίδει τὸ κείμενον Ξανθουδίδου, παραλείπει τὸ πρῶτον κόμμα, γράφοντας *καὶ μὲ τσινιές λαβοματιές, κριτήρια ποῦ τῶς δίδα*, ἴσως παρασυρμένος ἀσυνείδητα ἀπὸ τὴ διόρθωσιν *τσι νιές λαβοματιές*. (Καὶ στὸν ἐπόμενον στίχο *ἐλπίδα*, τυπ. λάθος ἀντὶ *ὀλπίδα*).

ρέχει καὶ τοὺς ἐδίδα ἀντὶ ποὺ τῶς ἐδίδα. Ἴδου ἡ γραφή τῶν ἴδιων στίχων στὸ X (μὲ τὴν ὀρθογραφία τους):

*Καὶ μετζινιές λαβοματιές κριτήρια τουσεδίδα,
πολὰ ἄσχημα ἐτελιόναση, δίχως ζωῆς ὀλπίδα.*

Μὲ τὴ μορφή τῶν στίχων ὅπως μᾶς τις παρέχουν οἱ δύο πηγές (A καὶ X) καὶ ἡ ἐκδοση Ξανθουδίδη, νομίζω πὼς τὰ πράγματα γίνονται πιὰ πολὺ καθαρά. Τί ἔκαμε τὸν Ξανθουδίδη νὰ προτιμήσῃ τις λαβοματιές τοῦ X (κρατώντας ὡστόσο τὸ ποὺ τοῦ A) δὲν τὸ ξέρω. Ἡ λέξη *δαγμαματιές* (ὅπως παρατηρεῖ ὁ κ. Κριαρᾶς) ἴσως νὰ μὴν ἀπαντᾷ ἄλλοῦ στὸν Ἑρωτόκριτο (στὸν Ἑρωτόκριτο πάντως τοῦ Ξανθουδίδη), ἀπαντᾷ ὅμως πολὺ συχνὰ ὁ τύπος *δαγκάνω* (βλ. Γλωσσάριο), ὥστε δὲν ἦταν αὐτὸς ὁ λόγος γιὰ τὴν προτίμησιν τοῦ Ξανθουδίδη· καὶ ὁ κ. Κριαρᾶς ἔλλωστε δὲν ἀποκλείει νὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποίησῃ ὁ Κορνάρος τὴ λέξη στὸν τύπο αὐτόν. Ὑποθέτω πὼς ἡ προτίμησιν τοῦ Ξανθουδίδη ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι προτιμᾷ γενικὰ τις γραφές τοῦ X, ποὺ τὸ εἶχε ὑπερεκτιμήσει, κατὰ τὴ γνώμη μου· γιὰτις πολλὰς φορές, ὅπως τὸ ἔχω πιστοποιήσει, οἱ γραφές τῶν ἐκδόσεων (AB) εἶναι καλύτερες ἀπὸ τις γραφές τοῦ X ποὺ ἔχει υἱοθετήσει ὁ Ξανθουδίδης. Καὶ τὸ ἴδιο ἀναμφισβήτητα συμβαίνει κι ἐδῶ. Οἱ δύο στίχοι ὅπως μᾶς τοὺς παρέχει τὸ A (ἀσφαλῶς καὶ τὸ B) εἶναι ὄχι μόνον νοηματικὰ ἄρτιοι καὶ συμπυκνωμένοι, ἀλλὰ καὶ προσθέτουν ἕνα καινούριο δραματικὸ στοιχεῖο, ποὺ ἐντείνει τὴ δύναμιν τῆς περιγραφῆς: οἱ πληγωμένοι ποὺ πέφτουν ἀπὸ τ' ἄλογα πατιοῦνται ἀπὸ τοὺς πεζοὺς καὶ τοὺς καβαλάρηδες· τὰ ἄλογα ἰδίως βουλοῦσαν τὰ πέταλα στίς πληγὰς τους καὶ μὲ τις κλοτσιές, τις δαγμαματιές καὶ τ' ἄλλα βασανιστήρια ποὺ τοὺς ἔδιναν τοὺς ἔφερναν πολὺ ἄσχημα τὸ θάνατο. Ἡ ἀντικατάστασις τοῦ *δαγμαματιές* μὲ τὸ *λαβοματιές* στὸ X χαλαρώνει τὴν ἔξοχον αὐτὴ ἔντασι· καὶ ἡ παράλειψις τοῦ *ποὺ* καθιστᾷ τὸ κείμενον ὄχι μόνον ἀκόμα πιὸ χαλαρὸ ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς ἀσύντακτο (δύο ρήματα: *ἐδίδα*, *ἐτελιόνασι*, χωρὶς σύνδεσμο). Στούς στίχους ὅπως εἶναι διχτυπωμένοι στὸ A:

*καὶ μὲ τσινιές, δαγμαματιές, κριτήρια ποὺ τῶς δίδα,
πολλὰ ἄσχημα ἐτελειόνασι δίχως ζωῆς ὀλπίδα*

ἡ διόρθωσις τσι νιές εἶναι πιὰ, νομίζω, καθαρὸ πόσο εἶναι περιττή.

ΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΤΗΣ «ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ
ΤΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ» ΣΤΗΝ ΞΑΝΘΗ

Στήν κατοχή μας βρίσκεται ένα άγνωστο ως τώρα χειρόγραφο του τέλους του 18ου αιώνα ή των αρχών του 19ου, που περιέχει «Ερμηνεία ζωγραφικής» και δὲν προέρχεται ἀπὸ τις γνωστὲς συλλογὲς χειρογράφων τῆς πόλεως, τῆς Παναγίας Ἀρχαγγελιωτίσσης καὶ τῆς Παναγίας Καλαμοῦς, οἱ ὁποῖες σήμερα δὲν σώζονται πιά ¹.

Τὸ χειρόγραφο εἶναι χάρτινο, ἀκέφαλο καὶ κολοβό, καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 198 φύλλα. Ἡ παλιά του σελιδαριθμηση ἀρχίζει ἀπὸ τὴ σελ. 75 (προηγείται ἓνα μικρὸ ὑπόλειμμα φύλλου) καὶ φτάνει ὡς τὴ σελ. 480. Ἀλλὰ ἡ ἀρίθμηση αὐτὴ δὲν δίνει τὸν πραγματικὸ ἀριθμὸ τῶν φύλλων τοῦ ἀρχικοῦ χειρογράφου, γιατί ὕστερα ἀπὸ τὴ σελ. 289 γίνονται πολλὰ λάθη. Διορθώνοντας τὰ λάθη αὐτὰ ἀριθμοῦμε σελίδες 75 - 450· τὸ χειρόγραφο ὅμως θὰ ἦταν πολὺ πιὸ ὀγκῶδες, ἂν κρίνουμε ἀπὸ μιὰ παραπομπὴ τῆς σελ. 425 γιὰ τὴ σελ. 661.

Οἱ διαστάσεις του εἶναι 0,215×0,155, τὸ χαρτὶ καλὰ διατηρημένο. Τὸ κείμενο εἶναι γραμμένο σὲ δύο στῆλες μὲ μαῦρο μελάνι, ἄλλοτε ἀνοιχτότερο καὶ ἄλλοτε σκουρότερο. Τὸ χρ ἦταν ἀρχικὰ σταχωμένο, λείπουν ὅμως τὰ ἐξώφυλλα τῆς σταχώσεως μαζὶ, μὲ τὰ φύλλα τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους.

Ἡ διάταξη τῆς ὕλης καὶ τὸ κείμενο παρουσιάζουν παραλλαγὲς ἀπὸ τὴν «Ερμηνεία» τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ ², δὲν παύει ὅμως τὸ χρ νὰ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ ἀντίγραφα τῆς «Ερμηνείας». Σημειώνουμε μερικὲς ἀπὸ τις παραλλαγὲς αὐτές: Οἱ συνταγὲς ποὺ περιέχονται, 47 συνολικά, μ' ἐπικεφαλίδα «Ερμηνεία τῆς τέχνης» (σελ. 162 - 187), διαφέρουν σχετικὰ ἀπὸ τις ὁδηγίες τοῦ Διονυσίου καὶ δείχνουν πὼς προορίζονται μᾶλλον γιὰ φορητὲς εἰκόνες, γιατί πουθενὰ δὲν γίνεται λόγος γιὰ τοιχογραφία. Καὶ στὴν ἀνάμειξη τῶν χρωμάτων χρησιμοποιοῦ ὁ ἀγιογράφος αὐτὸ (χωρὶς νὰ ἐξηγῆ τὸν τρόπο γιὰ τὴ χρῆση του) καὶ «λινέλι». Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς δυτικῆς ἐπίδρασης, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ λινέλι ἢ λινόλαθο, ὅπως τὸ λέει, ποὺ χρησιμοποιοῦ, καὶ τὰ σηκωτὰ στέφανα στὶς εἰκόνες (σελ. 165 - 166), διακρίνουμε ὑποδείξεις ποὺ ἔχουν περισ-

1. Χ ρ. Χ α τ ζ η σ τ α ὄ ρ ο υ, Κατάλογοι δύο τῶν χειρογράφων τῶν ἐν Ξάνθῃ τῆς Θράκης ἱερῶν ἐνοριακῶν μονῶν Παναγίας Ἀρχαγγελιωτίσσης καὶ Παναγίας Καλαμοῦς, Β. Ζ. 21 (1914) 65 - 75 (βλ. καὶ RR ἀρ. 874).

2. Ἐρμηνεία τῆς Ζωγραφικῆς Τέχνης, ἐκδ. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Πετροῦπολις 1909. (Καὶ νεώτερη φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση).

σότερο ἢ λιγότερο τὴν προέλευσή τους ἀπὸ τῆ δυτικῆ εἰκονογραφία. Αὐτὲς εἶναι: «*Ἡ προσκύνῃσις τῶν μάγων*» (σελ. 384), «*Ἡ βρεφοκτονία*» (σελ. 385 - 386), «*Ὁ Χριστὸς περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης*» (σελ. 402 - 403), «*Ἡ ἔκπτωσις τοῦ Ἐωσφόρου*» (σελ. 470), ἡ πολυπρόσωπη Σταύρωση (σελ. 425) καὶ ἡ Ἀνάστασις (σελ. 430 - 431), ὅπου ὁ Χριστὸς εἰκονίζεται «*πατὸν ἐπάνο τοῦ μνημίου ὀρθὸς με φλάμπουρον*». Στὴν Ἀνάληψις καὶ στὴν Κάθοδο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (σελ. 434 - 435) ὑπάρχουν σημεῖα ποὺ δικαιολογοῦν ἐπίσης τὶς παρατηρήσεις μας. Ἔχουμε καὶ τὶς ὑποθέσεις ἀπὸ τὴν Ἀποκάλυψη (σελ. 350 - 381), ποὺ θεωροῦνται μεταγενέστερες ἀπομιμήσεις.

Ἄλλα θέματα, ποὺ δὲν τὰ συναντοῦμε στὸ γνωστὸ ἔργο τῆς «Ερμηνείας», εἶναι ποιά πατριαρχεῖα ὑπάρχουν, ποιὲς μητροπόλεις, ἀρχιεπισκοπὲς (οἱ κατάλογοι εἶναι ἑλλιπεῖς· δίνονται συνολικὰ 19 μητροπόλεις καὶ 15 ἀρχιεπισκοπὲς), πῶς προσφωνοῦνται οἱ πατριάρχες, οἱ μητροπολίτες, οἱ ἀρχιεπίσκοποι (σελ. 161 - 162), διάφορα ἐπιγράμματα σὲ τάφους, στίχοι ἀφιερωμένοι σὲ εἰκόνες, ὅπως λ.χ. στὴν Πορταΐτισσα (σελ. 92), καὶ τῆ βρεφοκρατούσα (σελ. 132), καὶ ἄλλοι ἀκόμη, σὲ πόρτα ἀπὸ ἀρχονταρῖκι (σελ. 86), ἔπειτα πῶς ἱστορίζεται μέσα στὸ Ἅγιο Βῆμα ἓνα κουβούκλιο (ποὺ εἶναι καὶ τὸ μόνο ἱερογράφημα μέσα στὸ χειρόγραφο, σελ. 89) καὶ ἄλλα διάφορα ἀπὸ τὰ καθιερωμένα θέματα καὶ ἀπὸ τοὺς εἰκονογραφικοὺς τύπους ποὺ διασώζει ἡ παράδοση.

Ὁ συλλογέας ἔχει ἀρκετὰ πλούσιο λεξιλόγιο καὶ ἐκφράζεται ἀνάμεικτα, ἰδιωματικὰ, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐπίδραση ἀπὸ τὰ ἱερά βιβλία. Καὶ θὰ ἐπρόκειτο ἀσφαλῶς γιὰ γνώστη καὶ μάστορη, γιατί βρῖσκουμε ν' ἀποτείνεται σὲ ὁμότεχνους, σὲ διδασκομένους ἢ ἀσκουμένους. Καταβάλλει πολλὴ φροντίδα γιὰ τὴ σωστὴ ἀπόδοση τῶν θεμάτων καὶ μερικὲς φορὲς διατυπώνει ἄμεσα τὶς ὁδηγίες του. Ἴδου ἓνα παράδειγμα (σελ. 382):

«(Λουκᾶ). Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θ(εοτό)κου: ἂν θέλεις ζήτισον φλλ 618 ἢ ὅπια εἶναι γνωστὴ ἑορτὴ καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ βάλωμεν με τὴ τρόπον θέλη ὁμῆος καὶ ἄλλες ἑορτὲς ὅπου ἔχομεν ἐδὸ τῆς ὁπίες δουλεύοντας καθημερινὸς πρέπη νὰ τῆς ξεύρεται με τὴ τρόπον γίνονται σπή-τητα θελον ἢ βοννὰ δηα τοῦτο δεν τῆς γράφο καὶ κάμε τες καθὸς τῆς δουλεύης καθημερινὸς πλὴν πρόσεχε καλὸς καὶ γνωστικὸς καὶ μερικὲς ὅπου εἶναι δηνότερες τῆς σιμεόνου ἐδῶ δηα να δουλεύετε ἀνάγινόςκοντας ἐδῶ καθὸς σας γράφω ἐπημελος με μεγάλην προσοχὴν καὶ νὰ εἶναι εὐλογι-μένον. Ἀμήν».

ΜΙΑ ΔΙΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗ ΠΗΓΗ ΕΜΠΝΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΥ

Στὸ ποίημα τοῦ Σικελιανοῦ «'Αχελῶος»¹ καὶ σὲ μιὰ διήγηση τοῦ Βαλαωρίτη ὑπάρχουν ὀρισμένοι κοινοὶ τόποι, τόσο χαρακτηριστικοί, πὸν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀναζητήσουμε στὴ βαλαωριτικὴ διήγηση τὴν πηγὴ τῆς ἐμπνευσης τοῦ Σικελιανοῦ.

Πιὸ συγκεκριμένα, ὁ Βαλαωρίτης στὶς σημειώσεις του στὸ ἔργο του «'Αθανάσης Διάκος»² παραθέτει κατάλογο μὲ βιογραφίες κλεφταρματολῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τοῦ 'Αμπελογιάννη ἢ Μπελογιάννη. Αὐτὸς ὁ 'Αμπελογιάννης ἦταν κτηνοτρόφος στὰ νεανικὰ του χρόνια καὶ κατόπιν ἔγινε σπουδαῖος κλέφτης, ἀφοῦ προηγουμένως εἶδε ἓνα ὄνειρο πὸν τὸν παρακινῶσε στὴν πολεμικὴ ζωὴ.

Γράφει ὁ Βαλαωρίτης: «... ἀναθρέψας νηπιόθεν ἐν μέσῳ τῶν ἀπεριγράπτων καλλονῶν ἀειπαρθένου καὶ σοβαρᾶς φύσεως ἡσθάνθη ταχέως ἑαυτὸν προωρισμένον νὰ διατρέξῃ ἄλλο παρὰ τὸ ποιμαντικὸν στάδιον καὶ βαθμιαίως ἀναπτυσσομένην ἐν τῇ καρδίᾳ του ἀκατάσχετον ὄρμην πρὸς τὸν πολεμικὸν βίον. Ἐμφορούμενος ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἰδέας, εἶδε κατ' ὄναρ ὅτι εὐρέθη ὄρθιος ἐν μέσῳ τῆς κοίτης τοῦ 'Αχελῶου καὶ ὅτι ἔχων τὰ νῶτα ἐστραμμένα πρὸς τὰς ἐκβολὰς αὐτοῦ ἀντιπαρέταττε τὸ στῆθος πρὸς τὴν ὄρμην τῶν ρευμάτων, μηδὲν πτοούμενος ἐκ τῆς μεγάλης τῶν ὑδάτων ἐξογκώσεως».

Τὴν ἴδια θέση, τὴν ἴδια δύναμη εἶχε κι ὁ Σικελιανὸς στὸ ὄνειρό του, ὅπως μᾶς τὸ περιγράφει στὸ ποίημά του:

Πλημμύρα ὁ 'Ασπροπόταμος, κι' ἐγώ, στὴν τρομερὴ του ὄρμη
καταμεσῆς στημένος,
στύλο τὰ πόδια μου ἔβανα κι ὀλόρτο ἀπάνωθε κορμί,
σὰ θεὸς ἐναντιωμένος.

(α' στροφή)

"Ἄς ἀναζητήσουμε τώρα τὴ σχέση πὸν ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ ἀπόσπασμα τῆς διήγησης καὶ στὴ στροφή πὸν παραθέσαμε. Ὁνειρο εἶδε ὁ ἥρωας τοῦ Βαλαωρίτη, ὄνειρο κι ὁ ποιητής, στὴ μέση τοῦ ποταμοῦ ὁ ἓνας, τὸ ἴδιο καὶ ὁ ἄλλος, τὸ στῆθος «ἀντιπαρέταττε» ὁ 'Αμπελογιάννης τοῦ Βαλαωρίτη, τὸ κορμί «ὀλόρτο» ὁ Σικελιανός. Ἄς μὴν περάσῃ ἀπα-

1. Λυρικός βίος, ἔκδ. Γ. Π. Σαββίδη, τόμ. 2, σ. 136 - 7.

2. Α. Βαλαωρίτου, Βίος καὶ ἔργα [Βιβλιοθ. Μαρτσῆ], Ἄθ. 1907, τόμ. 3, σ. 289 - 295.

ρατῆρητο ὅτι στὸ ἴδιο ποτάμι, τὸν Ἀσπροπόταμο, βρέθηκαν κι ὁ Ἀμπελογιάννης κι ὁ Σικελιανὸς στὸ ὄνειρό τους.

Συνεχίζοντας ὁ Βαλαωρίτης λέει: «... ἐν ᾧ δὲ τὸ κύμα τοῦ ποταμοῦ ἀνυψούμενον ἀνεστρέφετο ἤδη περὶ τὸν τράχηλον καὶ τὸν πώγωνα καὶ τὰ χεῖλη περιέβρεχεν ἀπειλητικὸν καὶ ἐπίφοβον, ἠνέωξε αὐτομάτως τὸ στόμα καὶ ἤσθάνθη ὅτι ἐντὸς τοῦ λάρυγγος αὐτοῦ, ὡς εἰς ἀχανὲς βάραθρον βυθιζομένης τῆς πλημμύρας, ὁ κίνδυνος βαθμηδὸν ἤλαττοῦτο. . .».

Παρόμοια καὶ ὁ Σικελιανὸς μᾶς δίνει τὸν ἀγώνα καὶ τὴ δίψα του στὴ δεύτερη στροφή τοῦ «Ἀχελώου» του:

Καὶ ξαφνικὰ ὁ ἀγώνας μου μιὰ δίψα ἀνέγνωρη ἔγινε·
κι ὡς ἀνοιξα τὰ χεῖλα
λίγο νὰ σκύψω καὶ νὰ πιῶ, ἄσωτο νάμα ὁ ποταμὸς
μὲς στὴν καρδιά μου ἐκύλα.

(β' στροφή)

Ἀναζητώντας καὶ στὰ παραπάνω σημεῖα τὶς ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὴ διήγηση τοῦ Βαλαωρίτη καὶ στὸ ποίημα τοῦ Σικελιανοῦ, ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι:

Τὸ «ἠνέωξεν αὐτομάτως τὸ στόμα» τοῦ Βαλαωρίτη ὁ Σικελιανὸς τὸ ἀντικαθιστᾷ μὲ τὸ «κι ὡς ἀνοιξα τὰ χεῖλα» καὶ τὸ «ὡς εἰς ἀχανὲς βάραθρον βυθιζομένης τῆς πλημμύρας» μὲ τὸ «ἄσωτο νάμα ὁ ποταμὸς μὲς στὴν καρδιά μου ἐκύλα».

Συνεχίζει ὁ Βαλαωρίτης: «... οἱ δὲ πόδες αὐτοῦ ἐκραταιοῦντο καὶ αἱ δυνάμεις ἐπηύξανον». Τὴ δύναμη ποὺ παίρνει ὁ Ἀμπελογιάννης μὲς στ' ὄνειρό του τὴν παίρνει κι ὁ Σικελιανὸς στὸ δικό του ὄνειρο:

Κι ὅσο μ' ἀλάφρων' ἡ καρδιά, τόσο γλυκότερο ἔνωθα
στὰ μέλη τὸν ἀγώνα,
κι ἔπινα ὡς αὔρα τῆς αὐγῆς τὸ ρέμα ποὺ μοῦ πάταγε
μπροστύτερα τὸ γόνα.

(γ' στροφή)

Ἔτσι ἔνωσα, ὡς ἀλάφρωμα, μιὰν ἄσωτη παλικαριά
νὰ μοῦ ξυπνᾷ τὰ στήθη,
κι ὅλο τῆς πλάσης τὸ δροσιὸ καὶ τῶν βουνῶν ἢ λεβεντιὰ
στὰ σωθικά μου ἐχύθη.

(ε' στροφή)

«Τὸ ἀπροσδόκητον φαινόμενον, γράφει ὁ Βαλαωρίτης, διήρκεσεν ἐπὶ πολλὴν ὥραν, μεθ' ὃ κατενόησε ὁ Ἀμπελογιάννης ὅτι εἶχεν ἀπορ-

ροφήσει πάντα τὰ νάματα τοῦ καταπληκτικοῦ Ἀχελῶου μέχρι παντελοῦς ἀποξήρανσεως». Καί ὁ Σικελιανός, ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ ὄνειρου τοῦ Ἀμπελογιάννη, γράφει:

Τέλος, ὡς σβήνει, ἄμα γυρνᾷ τὸ κύμα ἀντίστροφα, ὁ ἀφρός
 στὸν ἀπλωμένον ἄμμο,
 ἔμειν' ἢ κοίτη ὀλόστεγνη καὶ λεύτερα τὰ πόδια μου
 σὰν τὰ φτερά νὰ δράμω!

(δ' στροφή)

Στὸ σημεῖο αὐτὸ φαίνεται πολὺ καθαρὰ πιά πὼς ὁ Σικελιανός ἐμπνεύστηκε κατευθεῖαν ἀπὸ τὴ διήγηση τοῦ Βαλαωρίτη· κι αὐτὸ γιατί, ὅπως ὁ Ἀμπελογιάννης στ' ὄνειρό του «εἶχεν ἀπορροφήσει πάντα τὰ νάματα τοῦ καταπληκτικοῦ Ἀχελῶου . . . », ἔτσι κι ὁ Σικελιανός ἔκαμε νὰ μείνῃ στεγνὴ ἢ κοίτη τοῦ ποταμοῦ. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ χρησιμοποίηση τῆς λέξης *νάμα* καὶ ἀπὸ τὸν Σικελιανό.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Σικελιανός δίνει τέλος στὴν πεντάστροφή πρώτη ἐνότητα τοῦ ποιήματός του, ὅπου τελειώνει καὶ τὸ ὄνειρο, ἀρχίζοντας μιὰ δευτέρη μὲ δύο στροφές, ποὺ θέμα τους ἔχουν τὴν πάλῃ τοῦ Ἡρακλῆ μὲ τὸν Ἀχελῶο, ὅπου ὁ Ἡρακλῆς συντρίβει τὸ κέρατο τοῦ Ἀχελῶου μεταμορφωμένου σὲ ταῦρο¹. Ὡς συμπέρασμα μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ὁ Σικελιανός πορεύεται στὸ ὄνειρό του μὲ τὸν Ἀχελῶο μαζὶ μὲ τὸ ὄνειρο τοῦ Ἀμπελογιάννη.

Ἄλλὰ ποιό νὰ εἶναι τάχα τὸ νόημα τοῦ ποιήματος; Ἐκφράζει, νομίζουμε, τὴ δύναμη ποὺ παίρνει ὁ ποιητὴς ὕστερα ἀπὸ τὸ ὄνειρο· ἀνάλογη δύναμη πῆρε κι ὁ ἥρωας τῆς διήγησης τοῦ Βαλαωρίτη. Ὁ Θεόδ. Ξύδης στὸ ἄρθρο του «Ὁ Σικελιανός καὶ ὁ ἀρχαῖος μῦθος»² γράφει γιὰ τὴν πρώτη ἐνότητα τοῦ ποιήματος μόνο τὰ ἀκόλουθα: «... Τὸν ἑαυτοῦ τοῦ παραβάλλει στὸ πρῶτο τετράστιχο τοῦ ποιήματος ὁ Σικελιανός 'μὲ θεὸν ἐναντιωμένο'. Τὴν εἰκόνα τὴν διαφωτίζουν τὰ δύο τελευταῖα τετράστιχα τοῦ ποιήματος ποὺ ἀναφέρονται στὴν πάλῃ τοῦ Ἡρακλῆ μὲ τὸν Ἀχελῶο». Ἀφήνει δηλ. ὅλη τὴν πρώτη ἐνότητα, πέντε ὀλόκληρες στροφές, καὶ ἀναζητεῖ τὴν ἐρμηνεῖα τους ἀπὸ τὴν δευτέρη ἐνότητα, ὅπου ὅμως τὰ πράγματα εἶναι φανερά.

ΑΘ. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

1. Διόδωρος Σικελιώτης (ἔκδ. Oldfather, τόμ. II, βιβλ. IV, 35, σ. 45 - 7).

2. Ν. Ἐστία, Χριστούγεννα 1952, ἀφιέρωμα στὸ Σικελιανό, σ. 42.

ΛΟΥΦΡΑ, ΤΑ — ΡΟΥΦΛΑ, ΤΑ

Σὲ μιὰ πρόσφατη ἐργασία του γιὰ τὴν «Ὁρολογία τῶν μερῶν τοῦ κεφαλιοῦ καὶ τοῦ λαιμοῦ στὰ ἀρχαῖα, μεσαιωνικὰ καὶ νέα ἑλληνικὰ»¹ ὁ κ. Γιάννης Εὐθ. Τσουδερός πραγματεύθηκε καὶ τὶς λέξεις — κοινὲς ἢ ἰδιωματικὲς — ποὺ χρησιμοποιοῦνται σήμερα «ὕβριστικά» γιὰ τὴ δῆ-
λωση τῶν ματιῶν:

«τὰ στραβά: ἄνοιξε τὰ στραβά σου κοινὸ (στραβός = ἀλ-
λήθωρος Γαληνός 19,141...), τὰ γυαλιά: ὁποῦ νὰ σπάσουν τὰ
γυαλιά σου = μακάρι νὰ στραβωθῆς Ρόδος, τὰ βγαρμένα: οἱ διαόλοι
στὰ βγαρμένα σου Κρήτη (ἀρχ. ἐκ-βάλλω), τὰ ματοκάδηλα:
οἱ διαόλοι στὴ γοιλιά σου καὶ στὰ ματοκάδηλά σου Κρήτη (ζμάτι
καὶ καθήλι), τὰ κόρε = τὰ στραβά σου Καππαδοκία (ζουρκ.
kor = στραβός), τὰ γκαβά βορειοελλαδίτικο: ἄνοιξ' τὰ γκαβά σ'
Θράκη, ἀπὸ ἐπίθ. ὁ γκαβός... (ἀπὸ ρουμαν. ganǔ (ζλατιν.
canus = κοῦλος), τὰ λουφρά: στὰ λουφρά της νὰ τὰ βάνη (κατάρα)
Βιθυνία»².

Ἡ λιγότερο γνωστὴ ἀπὸ τὶς λέξεις αὐτῆς τῆς κατηγορίας εἶναι ἀσφα-
λῶς αὐτὴ ποὺ μνημονεύεται τελευταία. Ἀπὸ σχετικὴ σημείωση³ μα-
θαίνουμε ὅτι ἡ ἰδιωματικὴ αὐτὴ λέξη ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ γνωστὴ στὸν
κ. Τσουδερό ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Ν. Ἀνδριώτη⁴. Τελικὰ ὁ κ. Τσουδερός
ἄφησε τὴ λέξη ἀνετυμολόγητη, ἴσως γιὰτὶ ὁ κυριότερος σκοπὸς τῆς ἐργα-
σίας του ἦταν «νὰ παρουσιάσῃ τὸ ὕλικό».

Θὰ προσπαθῆσω νὰ ὑποδείξω ἐδῶ α) τὴν ἀληθινὴ σημασίαν τῆς ἰδιω-
ματικῆς αὐτῆς λέξης, καὶ β) τὴν ἐτυμολογίαν της.

Ἀπὸ τὸ θρακικὸ ἰδίωμα τῆς Ἀδριανούπολης μοῦ εἶναι γνωστὴ ἡ λ.
ρουφλά, τὰ. Ὑποδηλώνει καὶ αὐτὴ τὰ μάτια, καὶ ἀπαντᾷ σὲ μιὰ τυπικὴ
φράση-κατάρα: τὰ γκαβά σ' κὶ τὰ ρουφλά σ'. Στὸ ἴδιο ἰδίωμα ἀπαντᾷ
καὶ ὁ τύπος ρούφλα, ἦ, σὲ ἀρατικὴ καὶ αὐτὸς φράση ποὺ ἀναφέρεται στὰ

1. Ἀθήνα 1969 (διδασκ. διατρ.). 2. Βλ. σ. 54 (§ 13).

3. Ἐ. ἀ. σημ. 10.

4. Στὴν ἔκθεση μὲ τὴν ὁποία ὁ καθηγητὴς Ν. Ἀνδριώτης εισηγήθηκε στὴ
Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τὴν ἔγκρισιν τῆς ἐπὶ διδασκαρίας
διατριβῆς τοῦ κ. Τσουδεροῦ (2.11.1968) διαβάζουμε: «... συνιστῶ στὸν ὑποψή-
φιο νὰ προσθέσῃ στὰ κατάλληλα σημεία τῆς διατριβῆς τὶς λέξεις... τὰ λουφρά =
τὰ μάτια (ὕβριστικά), π. χ. στὰ λουφρά της νὰ τὰ βάνη = στὰ μάτια της νὰ τὰ
βάλῃ (κατάρα)... ἀπὸ τὴν Ἀπολλωνιάδα τῆς Βιθυνίας».

μάτια: *τὴν δύφλα σ' κὶ τὴ ρούφλα σ'* ¹. Μὲ τὴ δεύτερη αὐτὴ μορφή ἢ κατάρα ἀπαντᾷ καὶ στὸ θρακικὸ ἰδίωμα τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν ².

Στὸ Γλωσσάριό του τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν ὁ Πολ. Παπαχριστοδούλου περιέλαβε καὶ τὸ λῆμμα: «*ρ ο υ φ ο υ λ α ς (ό) = τυφών. — Τὴν δύφλα σ' καὶ τὴ ρούφλα σ'*» ³. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ Γλωσσαρίου θεωροῦσε τὴ λ. *ρούφλα*, ἢ, συγκεκριμένον τύπο τῆς λέξεως *ρούφουλας*, ὁ. Ὁ ἐτυμολογικὸς ὅμως αὐτὸς συσχετισμὸς τῶν δύο λέξεων οὔτε τὴ διαφορὰ τοῦ γένους τους ἐλάμβανε ὑπόψην οὔτε, προπάντων, τὴ σημασιολογικὴ τους διαφορὰ.

Στὶς ἀρατικές φράσεις ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη καὶ τὶς Σαράντα Ἐκκλησίες ποὺ ἀναφέραμε προηγουμένως ἢ παρουσία τοῦ συμπλεκτικοῦ συνδέσμου καὶ ἀνάμεσα στὶς λέξεις *γκαβά* καὶ *ρουφλά* (στὴν πρώτη περίπτωση) καὶ *τύφλα* καὶ *ρούφλα* (στὴν δεύτερη περίπτωση) δὲν εἶναι καθόλου ὑποχρεωτικὸ νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ δεύτερη λέξις εἶναι σημασιολογικὰ ἄσχετη μὲ τὴν πρώτη. Στὰ δημοτικὰ μας τραγούδια — τὸ ἴδιο καὶ στὴν προσωπικὴ ποίησιν ποὺ χρησιμοποιεῖ ἀντίστοιχη τεχνικὴ — δὲν εἶναι καθόλου σπάνιο τὸ φαινόμενον δύο συνώνυμες λέξεις νὰ χρησιμοποιοῦνται ἢ μία δίπλα στὴν ἄλλη προκειμένου νὰ δηλωθῇ μία καὶ μόνο ἔννοια: *ἀχὸς - ταραχὴ* (Passow 3), *κορνιαχτός - ἀντάρα* (αὐτ.), *ντουγιὰς - κόσμος* (Pass. 15), *ὄρη - βονὰ* (Πετρόπ. 1, 14), *γιορτὴ - σκόλη* (Πετρόπ. 2, 263), *κομμένοι - σφαγμένοι* (Pass. 28), *κίτρινος - μαραμένος* (Pass. 270), *κοψόμερα - κοφοζωισμένα* (Pass. 418). Συχνὰ μάλιστα ἢ μία ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς λέξεις, συνήθως ἡ δεύτερη, δὲν εἶναι παρὰ ἐπεκτεταμένος τύπος τῆς ἄλλης: ἢ *ἀγάπη - ἡ ἀγαπητικὴ* (Pass. 38), *ἄρχοντες - ἀρχοντολόι* (Pass. 413), *ξακουστός - ξακουσμένος* (Pass. 15), *κοντός - κοντούτσικος* (Pass. 483). Τὸ φαινόμενον μποροῦμε νὰ τὸ παρακολουθήσουμε καὶ στὶς παροιμίες (πρβ. π.χ. *ἂν ἔχῃς τύχη διάβαινε καὶ ριζικὸ περπάτει*), στοὺς ὄρκους (πρβ. π.χ. Ἐρωτόκρ. Δ 1625 κέ.: *κι ἐκεῖνο ὅπ' ἐγράψαμε πάντα νὰ τὸ κρατοῦμε | βέβαιο κι ἀκατάλυτο, ὅ,τι καιρὸν κι ἂ ζοῦμε· | καὶ πάλι ἂν ἀποθάνωμε, πάντα ἢ κλερονομία μας | νὰ κἀνη ὅ,τι 'ναι στὸ χαρτὶ καὶ λὲν τὰ γράμματά μας*), στὶς εὐχὰς καὶ τὶς κατάρες (π.χ. *καλὸς καιρὸς καὶ χρόνος Ἐπιβάτες* ⁴, *νὰ κοπῇ γῆ ρίζα σου καὶ γῆ φύτρα σου* Σωζόπολη ⁵, *χαμένου κι χαντακουμένου* Ἀδριανούπολη ⁶, *νὰ καίησι κι νὰ ψήνησι* Ἀ-

1. Θρακικά 1 (1928) 461.

2. Ἀρχ. Θρακ. Θεσ. 1 (1934 - 35) 72.

3. Αὐτ. 3 (1936 - 37) 215.

4. Αὐτ. 26 (1961) 220.

5. Λαογρ. 4 (1912 - 13) 291.

6. Θρακικά 1 (1928) 461.

δριανούπολη¹, *νά σέ πάρ' ὁ Χάρος και νά μὴ σέ φήκ'* Σαράντα 'Εκκλησιές²), και γενικά σέ τυπικές φράσεις πού λογαριάζουν τὸ ρυθμό³.

Στὴν 'Αδριανούπολη ἦταν συνηθισμένη και ἡ κατάρα τὰ γκαβά σ' τὰ μέσα κί τὰ τυφλά σ' τὰ ὄξου⁴. Δὲν μπορεῖ ἀσφαλῶς νά ὑπάρχει ἀμβιβολία ὅτι ἡ διατύπωση αὐτὴ προϋποθέτει μιὰν ἀρχική, ἀπλούστερη διατύπωση: τὰ γκαβά σ' κί τὰ τυφλά σ'. Στὴν πολὺ πιθανή, ὅπως ὑποδείξαμε προηγουμένως, συνωνυμία τῶν λέξεων γκαβά και ρουφλά θὰ μπορούσε ἐπομένως νά προστεθῆ τώρα και ἡ παρατήρηση ὅτι στὴ νέα αὐτὴ κατάρα πού μνημονεύουμε ἀπὸ τὴν 'Αδριανούπολη ἡ λ. τυφλά κατέχει τὴ θέση ἀκριβῶς πού κατεῖχε ἡ λ. ρουφλά στὴν κατάρα τῆς σ. 243.

Ἄν στὴ φράση ἀπὸ τὴν 'Απολλωνιάδα τῆς Βιθυνίας πού μνημονεύεται πρὸ πάνω ἡ λ. *λουφρά, τά*, ἐσήμαινε ἀπλῶς και μόνο «τὰ μάτια», τότε ἡ φράση δὲν θὰ εἶχε πάρει ἀσφαλῶς ποτὲ τὸν ἀρατικό χαρακτήρα πού ἔχει. Μιὰ κατάρα εἶναι πάντα μιὰ εὐχή: κάποιος ἢ κάτι νά πάθῃ ἢ νά γίνῃ κάτι. Ἄφοῦ λοιπὸν ἡ φράση πού μᾶς ἀπασχολεῖ εἶναι στὴν 'Απολλωνιάδα τῆς Βιθυνίας κατάρα, ἡ λ. *λουφρά* δὲν μπορεῖ νά εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἄλλη λέξη πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ περιφερειακοὶ αὐτοὶ Ἕλληνες γιὰ νά δηλώνουν τὰ μάτια· μετὴ λέξη αὐτὴ θὰ πρέπη νά δήλωναν κάτι κακό, πού εὐχόνταν νά συμβῆ στὰ μάτια ἐνὸς συνανθρώπου τους. Τέτοια εἶναι και ἡ χρῆση τῶν λέξεων τὰ στραβά, τὰ γκαβά κλπ., πού ἀποτελοῦν, οἱ ἴδιες, τὴν κατάρα (πρβ. τὰ ξερά γιὰ τὴ δήλωση τῶν χειρῶν). Ἄν λοιπὸν ἡ κατάρα στὴ φράση ἀπὸ τὴν 'Απολλωνιάδα περιέχεται στὴ λ. *λουφρά* καθ' ἑαυτήν, τότε και οἱ Ἕλληνες τῆς Βιθυνικῆς αὐτῆς πόλης θὰ δήλωναν ἀσφαλῶς μετὴ λέξη αὐτὴ τὸ κυριότερο κακό πού μπορεῖ νά συμβῆ στὰ μάτια: νά σβήσῃ τὸ φῶς τους.

Ἐντελῶς ξεχωριστὴ βοήθεια μᾶς προσφέρει στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ ἰδίωμα τῶν Σαράντα 'Εκκλησιῶν. Ἡ κατάρα πού ἀναφέραμε πρὸ πάνω ἀπὸ τὸ ἰδίωμα αὐτὸ συνηθιζόταν ἐκεῖ και σέ μιὰν ἄλλη μορφή: τὴν *δύφλα σ' κί τὴ σκοτίδα σ'*⁵. Ἡ παραλλαγή αὐτὴ κάνει, νομίζω, φανερὸ ποῖο θὰ ἦταν τὸ περιεχόμενο τῆς ἀρατικῆς φράσης και στίς ἄλλες μορφές της: ἡ φράση πρέπει νά ἐσήμαινε γενικά «νά τυφλωθοῦν και νά σ κ ο τ ε ι ν ι ἄ σ ο υ ν τὰ μάτια σου».

1. Θρακικά 1 (1928) 460.

2. Ἄρχ. Θρακ. Θησ. 1 (1934 - 35) 72.

3. Τὸ φαινόμενο δὲν εἶναι βέβαια ξένο και στὸν πεζὸ λόγο, σχεδὸν ὅμως πάντοτε μπορεῖ κανεὶς νά διακρίνῃ στίς περιπτώσεις αὐτὲς τὴν ἐπίδραση τοῦ ποιητικοῦ λόγου.

4. Θρακικά 1 (1928) 461.

5. Ἄρχ. Θρακ. Θησ. 1 (1934 - 35) 72.

Ἡ σημασιολογικὴ ἀντιστοιχία τῶν λέξεων *λουφρά* (Βιθυνία) καὶ *ροφλά* (Θράκη) εἶναι, σύμφωνα μὲ ὅλα τὰ προηγούμενα, ἀναμφισβήτητη· τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἀντιστοιχία στὴ χρῆση τους. Μποροῦμε, νομίζω, νὰ θεωρήσουμε βέβαιο ὅτι ἡ ἀντιστοιχία αὐτὴ ὀφείλεται σὲ ἐτυμολογικὴ σχέση τῶν δύο τύπων:

1. Ἡ νεοελληνικὴ λέξις *ροφός* (ἢ *ρουφός*), ὄνομα ἑνὸς σκοτεινόχρωμου θαλασσινοῦ ψαριοῦ, εἶναι ἡ ἴδια ἀκριβῶς λέξις ποὺ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ νὰ δηλώσουν τὸ ψάρι αὐτὸ οἱ Ἕλληνες τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.: *ὄρφος*, ὁ (ἢ *ὄρφος*: ἀττ. *ὄρφως* ἢ *ὄρφως*: πβλ. π.χ. Κρατίν. ἀπόσπ. 147 K.). Οἱ αἰῶνες ποὺ μεσολάβησαν δὲν ἐπέτευχαν παρὰ μόνο τὴν τροπὴ τοῦ ἀρχαίου φθογγικοῦ συμπλέγματος *ὄρφ-* σὲ *ρο(υ)φ-*.

Ἡ νεοελληνικὴ διαλεκτολογία κάνει συχνὰ λόγο γιὰ ἓνα φαινόμενο ποὺ εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ συνηθισμένα στὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα: τὴν ἀνάπτυξη συμφώνου στὴν ἀρχὴ λέξεων ποὺ ἀρχίζουσιν ἀπὸ φωνῆεν¹. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν προθετικῶν αὐτῶν συμφώνων εἶναι, κατὰ κύριο λόγο, εὐφωνική, καὶ ἀσφαλῶς θὰ «παρουσιάστηκε ἀρχικὰ ἀνάμεσα στὸ ἀρκτικό φωνῆεν τῶν λέξεων καὶ τὸ ἄρθρο τους»². Ἐδῶ ἀνήκει, κατὰ τὴ γνώμη μου, καὶ ἡ τροπὴ τοῦ φθογγικοῦ συμπλέγματος *ὄρφ-* σὲ *ρο(υ)φ-*, μόνο ποὺ ἡ ἀπαίτηση γιὰ εὐφωνία δὲν ἱκανοποιήθηκε στὴν περίπτωση αὐτὴ μὲ τὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς νέου συμφώνου ἀνάμεσα στὸ ἄρθρο ὁ καὶ τὴ λ. *ὄρφος*, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπέκταση — ἂν ἐπιτρέπεται ὁ ὄρος — τοῦ συμφώνου ρ (τοῦ συμπλέγματος ρφ) ἀνάμεσα στὰ δύο ὅμοια φωνήεντα³. Γι' αὐτὸ καὶ πιστεύω ὅτι τελικὰ δημιουργεῖ λανθασμένες ἐντυπώσεις μέσα μας τὸ σχῆμα: *ὄρφος* > *ρο(υ)φός*: σωστότερο εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὸ σχῆμα: ὁ *ὄρφος* > ὁ *ρο(υ)φός*.

Ὁ Γ. Ν. Χατζιδάκις (Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ 2, 413) ἀπέδωσε τὴν τροπὴ τοῦ φθογγικοῦ συμπλέγματος *ὄρφ-* σὲ *ρουφ-* σὲ παρετυμολογικὴ συσχέτιση μὲ τὸ ρῆμα *ροφῶ* - *ρουφῶ*. Πιστεύω ὅτι, ἂν στὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ ἔγινε πράγματι παρετυμολογικὴ συσχέτιση μὲ τὸ ρ. *ρο(υ)φῶ*, ἡ συσχέτιση αὐτὴ θὰ πρέπη νὰ εἶναι φαινόμενο δευτερογενές, ποὺ μόνο

1. Πρβ. π.χ. Γ. Ν. Χατζιδάκις, Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ 2, 328· A. G. Tsopanakis, La phonétique des parlers de Rhodes, Ἀθήνα 1940, σ. 90 κέ.

2. Ν. Π. Ἀνδριώτη, Τὸ ἰδίωμα τοῦ Λιβισιοῦ τῆς Λυκίας, Ἀθήνα 1961, σ. 43.

3. Δὲν εἶμαι πρόθυμος νὰ δεχτῶ τὴν ἐρμηνεία ποὺ δίνεται συνήθως σὲ περιπτώσεις ὅπως αὐτὴ, ὅτι δηλαδὴ τὸ ἀρκτικό φωνῆεν τῆς λέξης θεωρήθηκε ἄρθρο καὶ ἀποσπᾶσθη ἀπὸ αὐτὴν, μὲ ἄμεσο ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς φωνήεντος ἀνάμεσα στὰ δύο — ἀρκτικά πλέον — σύμφωνα.

σὰν συνέπεια τῆς σύμπτωσης τῶν δύο — ὁμόηχων ἀπὸ μιὰ στιγμή καὶ ἔπειτα — θεμάτων θὰ πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ: αὐτοῦ ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι σχηματισμένο τὸ ρῆμα $\rho\omicron(\nu)\phi\omega$ καὶ ἐκείνου ποὺ προῆλθε ἀπὸ τὴν τροπή τοῦ ἀρχαίου φθογγικοῦ συμπλέγματος $\delta\omicron\phi-$ ¹.

Ὅτι ἔτσι πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ τὸ φαινόμενο γίνεται φανερὸ καὶ ἀπὸ ἄλλα ἀνάλογα παραδείγματα, ὅπου καμιὰ ἐρμηνεῖα βασισμένη σὲ παρατυμολογικούς συσχετισμούς δὲν θὰ ἦταν δυνατή:

α) Ἀπὸ τὴν τουρκικὴ λέξι *orman* (=δάσος) προῆλθε ὄχι μόνον ὁ τύπος *ὄρμάνι*, ποὺ ἀπαντᾷ σὲ ὀρισμένα νεοελληνικὰ ἰδιώματα ², ἀλλὰ καὶ ὁ τύπος *ρουμάνι*, ποὺ ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία τείνει νὰ τὸν μετατρέψῃ ἀπὸ ἰδιωματικὴ ³ σὲ κοινὴ λέξι ⁴.

β) Στὸ ἰδιώμα τῆς Θάσου ἀπαντᾷ ἡ λ. *ρουμαθιά*: ἡ ἔτυμολογία της ἀπὸ τῆ λ. *ὄρμαθιά* (*ὄρμαθος*) εἶναι βέβαιη ⁵. Τὸ σημαντικότερο φυσικὰ εἶναι ὅτι ἡ λέξι ἀπαντᾷ καὶ στὸ ἰδιώμα τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν (*ρομαθιά, ἦ*) ⁶.

Μιὰ πιὸ ἐπίμονη ἔρευνα στὸ λεξιλόγιο τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων θὰ μποροῦσε ἀσφαλῶς νὰ ἀυξήσῃ τὸν ἀριθμὸ τῶν παραδειγμάτων αὐτοῦ τοῦ τύπου. Γιὰ τὴ δική μας ὁμῶς περίπτωση τὰ παραδείγματα ποὺ ἀναφέραμε μποροῦν, νομίζω, νὰ θεωρηθοῦν ἀρκετά, γιὰ νὰ δείξουν ὅτι δὲν εἶναι ξένο στὸν νεοελληνικὸ λόγο τὸ φαινόμενο τῆς τροπῆς τοῦ συμπλέγματος $\rho\omicron + \sigma\acute{\upsilon}\mu\phi.$ σὲ $\rho\omicron(\nu) + \sigma\acute{\upsilon}\mu\phi.$ ⁷

1. Ἔτσι νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ καὶ ἡ τροπή τοῦ ἀρχαίου ὀνόματος Ἄλφειός (τὸ γνωστὸ μεγάλο ποτάμι τῆς Πελοποννήσου) σὲ *Ρουφιάς* (γιὰ τὴν ἔτυμολογία: Ἄλφειός > μεσαιων. Ὀρφείας > *Ρουφιάς* βλ. Ν. Π. Ἄνδριώτη, Ἐτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς, Θεσσαλονίκη ² 1967, στή λ. *Ρουφιάς*).

2. Π.χ. στὸ ἰδιώμα τοῦ Λιβισιοῦ τῆς Λυκίας: *ὄρμανι*, τὸ (βλ. Ν. Π. Ἄνδριώτη, ἔ. ἀ., σ. 103), στὸ ἰδιώμα τῶν Φαράσων (ΒΑ τῶν Ἀδάνων στή Μ. Ἀσία): *ὄρμάνε* (=ὄρμάνια) (βλ. Ν. Π. Ἄνδριώτη, Τὸ γλωσσικὸ ἰδιώμα τῶν Φαράσων, Ἀθήνα 1948, σ. 17), στὴν Κύπρο (βλ. Λαογραφία 2, 1910, 268). Ὁ τύπος *ὄρμάνι* ἀπαντᾷ καὶ στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, ἡ χρῆση του ὁμῶς ἐκεῖ εἶναι μᾶλλον περιορισμένη (Γρυπάρης, Κρυστάλλης, Παπαδιαμάντης, Σικελιανός).

3. Ὁ τύπος αὐτὸς ἀπαντᾷ π.χ. στὴ Ρόδο (βλ. Α. Γ. Τσοπανακίς, ἔ. ἀ., σ. 77).

4. Τὸν τύπο *ρουμάνι* χρησιμοποιοῦν π.χ. οἱ Ἀθάνας, Βενέζης, Καζαντζάκης, Κρυστάλλης, Μαβίλης, Μαλακάσης, Μυριβήλης, Οὐράνης, Παλαμᾶς.

5. Βλ. Δ. Τομπαιδῆ, Τὸ γλωσσικὸ ἰδιώμα τῆς Θάσου (διδακτ. διατρ.), Θεσσαλονίκη 1967, σ. 24.

6. Βλ. Στ. Ψάλτη, Ὀρακικά, ἡ μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς πόλεως Σαράντα Ἐκκλησιῶν, Ἀθ. 1905, σ. 57 (§ 159).

7. Στὸ Βίο τοῦ Φαβίου Μαξίμου (§ 6) ὁ Πλούταρχος κάνει λόγο γιὰ τὴν πόλη τῆς Καμπανίας Κασιλίνον, ἣν τέμνει ῥέων διὰ μέσης ὁ Λοθρόνος ποταμός, δν

2. Κατὰ τὴ γνώμη νεώτερων ἐτυμολόγων¹ στὸ ἀρχαῖο ὄνομα τοῦ ψαριοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο μιλήσαμε προηγουμένως, πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ τὸ θέμα ποῦ ἀπαντᾷ καὶ στὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ οὐσιαστικὸ ὄρφνη (τὸ οὐσιαστικὸ αὐτὸ μαρτυρεῖται ἤδη στὸν Θέογνη [1077] καὶ σημαίνει «σκοτάδι»: πρβ. καὶ ὄρφναῖος, ὄρφνηεις, ὄρφνινος, ὄρφνις, ὄρφνώδης)².

Ἦστερα ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις αὐτὲς μπορούμε, πιστεύω, νὰ ἀναγάγουμε στὸ ἀρχαῖο θέμα ὄρφ-ν- τὶς ἰδιωματικὲς νεοελληνικὲς λέξεις ποῦ μᾶς ἀπασχολοῦν ἐδῶ. Πράγματι:

Ἄπὸ τὰ Θηριακὰ (στ. 656) τοῦ Κολοφώνιου Νικάνδρου, διδακτικοῦ ἐπικοῦ ποιητῆ τῶν μέσων (;) τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., μᾶς εἶναι γνωστὸς ὁ ἐπιθετικὸς τύπος ὄρφνός (=σκοτεινός, σκοτεινόχρωμος): φράζο δ' αἰγλήεντα χαμαίλεον ἠδὲ ὄρφνόν (πρβ. καὶ ἀπόσπ. 74.61 Schneider). Δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀντίθεση μὲ τὸ ἐπίθ. αἰγλήεις ποῦ κάνει φανερὴ τὴ σημασία ποῦ πρέπει νὰ ἔχη τὸ ἐπίθετο ὄρφνός στὸ χωρίο αὐτὸ τοῦ Νικάνδρου. Ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ποῦ κάνουν λόγο γιὰ τὸ ἴδιο φυτὸ, χρησιμοποιοῦν, προκειμένου νὰ χαρακτηρίσουν τὸ δεύτερο ἀπὸ τὰ δύο εἶδη του (στὴ θέση ἐπομένως τοῦ ἐπιθ. ὄρφνός τοῦ Νικάνδρου), τὸ ἐπίθ. μέλας (πρβ. Θεοφρ. Π. φυτ. ἰστ. 9.12.2, 9.14.1, Διοσκουρ. Π. ὕλης ἱατρικῆς 3.9· πβλ. καὶ Plin. Hist. Nat. 22.47). Τέλος, τὸ Μέγα Ἐ-

Ὀλοτοῦρον οἱ Ῥωμαῖοι καλοῦσιν (ὑπόδειξη τοῦ καθηγητοῦ κ. Α. Γ. Τσοπανάκη). Ὁ Κοραῆς (ἕστερα ἀπὸ τὸν Amyot) θεώρησε σωστὸ «περιελεῖν» τὶς λέξεις ὁ Λοθρόνος. Ὁ K. Ziegler, ὁ τελευταῖος ἐκδότης τοῦ ἔργου (Plutarchi Vitae Parallelae, Bibliotheca Teubneriana 1964) ἔκαμε τὸ ἴδιο. Ὅπως δὴποτε, καὶ ἂν ἀκόμη δεχοῦμε ὅτι οἱ λέξεις ὁ Λοθρόνος ἀποτελοῦν πράγματι μεταγενέστερη προσθήκη στὸ κείμενο τοῦ Πλουτάρχου, τὸ καθαρὰ γλωσσολογικὸ πρόβλημα, ἡ ἀνάγκη δηλαδὴ νὰ ἐρμηνευθῇ ὁ τύπος Λοθρόνος, δὲν παύει νὰ ὑπάρχει. Τόσο ἡ προέλευση καὶ ἡ σημασία τοῦ τύπου *Volturnus* ὅσο καὶ ὁ τύπος *Λοθρόνος* προκάλεσαν ἤδη πλατιεὲς συζητήσεις. Σύντοψη τῶν συζητήσεων αὐτῶν βλ. στὴν RE IX A₁ 861 - 863, G. Radke (λ. *Volturnus*). Ὁ Radke σημείωσε γιὰ τὸ χωρίο τοῦ Πλουτάρχου τὰ ἀκόλουθα: «Die Form Λοθρόνος lässt sich nicht verstehen und dürfte durch Haplographie aus ὁ (Ὀ)λοθρόνος entstanden sein». Τελικὰ ὁ Radke δέχτηκε γιὰ τοὺς τύπους *Volturnus* καὶ Ὀλοθρόνος κοινὴ προέλευση: *uol - dhrō - nō -. Προσωπικὰ, θὰ ἤμουν καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ προθυμότερος, ἀντὶ νὰ καταφύγω στὴ λύση τῆς ἀπλογραφίας, νὰ δεχτῶ μετατροπὴ ἐνὸς ἀρχικοῦ συμπλέγματος *ὄλθρ-σὲ λθρ- — ἕστερα ἀπὸ τὸ ἄρθρο — γιὰ λόγους εὐφωνίας.

1. Πρβ. J. B. Hofmann, Etymologisches Wörterbuch des Griechischen, E. Boisacq, Dictionnaire étymologique de la langue grecque, καὶ H. Frisk, Griechisches Etymologisches Wörterbuch, στὴ λ. ὄρφος (ὄρφως).

2. Ἄπὸ τὸ ἴδιο θέμα φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ θεωρηθῇ σχηματισμένη καὶ ἡ λέξη ἔρεβος (πρβ. Hofmann, ἔ. ἀ., στὶς λέξεις ἔρεβος καὶ ὄρφνός).

τυμολογικόν (634, 26) μᾶς παρέχει τὴν ἀκόλουθη πληροφορία: τὸ ὄρ-
φνόν, ὃ σημαίνει τὸ σκοτεινόν.

Στὸν ἀρχαῖο αὐτὸ ἐπιθετικὸ τύπο πιστεύω ὅτι πρέπει νὰ ἀνα-
χθοῦν οἱ νεοελληνικὲς ἰδιωματικὲς λέξεις ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν ἐδῶ:

A) Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο ἐπιθετικὸ τύπο ὄρφνός στὸν νεοελ-
ληνικὸ θρακικὸ τύπο ρουφλός γίνεται εὐκόλο, ἂν δεχτοῦμε ἕναν ἐνδιά-
μεσο τύπο ρουφνός. Ὁ τύπος αὐτὸς εἶναι βέβαια ἀμάρτυρος, εὐκόλο
ἕμως θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ δεκτός, ὕστερα ἀπὸ ὅσα ἐκθέσαμε πρὸς πάνω:
ὄρφνός > *ρουφνός > ρουφλός. Ἡ τροπὴ τοῦ ν σὲ λ θὰ μπορούσε νὰ
ὀφείλεται ἢ σὲ ἐπίδραση τοῦ ὑγροῦ ρ¹ ἢ σὲ ἀναλογία πρὸς τὸ τυφλός
(πρβ. τὴν δούφλα σ' κὶ τὴ ρούφλα σ'²).

B) Ὁ τύπος λουφρά, τά, τῆς Βιθυνίας

α) μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἀντιμετάθεσης τῶν ὑγρῶν φθόγ-
γων ρ καὶ λ στὸν τύπο ρουφλά (ὁ ὁποῖος, φυσικά, δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὸ
νὰ εἶναι ὁ τύπος τῆς Θράκης· τὸ ἀρχαῖο ἐπίθ. ὄρφνός θὰ μπορούσε καὶ
στὴ γλώσσα τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀπολλωνιάδας νὰ περάσῃ ἀπὸ τὴ φάση
αὐτῆ, προτοῦ καταλήξῃ στὸν τύπο λουφρά)³.

β) μπορεῖ νὰ προῆλθε ἀπὸ τὸν τύπο *ρουφνός μετὰ τὴ μεσολάβηση
ἐνός, ἀμάρτυρου ἐπίσης, τύπου ρουφρός: ὄρφνός > *ρουφνός > *ρουφρός >
λουφρός⁴.

Πρὶν ἀπὸ εἴκοσι ἀκριβῶς χρόνια ὁ κ. Α. Γ. Τσοπανάκης ἔδειξε
μὲ τρόπο πειστικὸ⁵ ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς λέξεις ποὺ
συνηθίσαμε νὰ τὶς θεωροῦμε ποιητικὲς δὲν εἶναι παρὰ λέξεις διαλεκτικῆς⁶.

1. Γιὰ τὸ φαινόμενο τῆς τροπῆς τοῦ ν σὲ λ (καὶ τοῦ λ σὲ ν) δίπλα στὸ ρ βλ.
π.χ. Α. Γ. Τσοπανάκης, ἔ. ἀ., σ. 144 (§§ 4. 7. 8).

2. Τὸ θηλυκὸ ρούφλα, ἢ, θὰ πρέπει νὰ σχηματίσθηκε κατὰ τὸ τυφλός - τίφλα
ἢ ἄλλα παρόμοια παραδείγματα.

3. Γιὰ τὴν ἀντιμετάθεση τῶν ὑγρῶν ρ καὶ λ στὸ ἐσωτερικὸ μῆς λέξεως πρβ.
π.χ. ρολοί > λοροί, φαλακρός > φαρακλός κ.ἄ.π.

4. Γιὰ τὴ δυνατότητα ἀντιμετάθεσης τῶν συμφώνων ν, ρ, φ στὸ ἐσωτερικὸ
μῆς λέξεως πρβ. Ὀνούφριος > Νούφριος > Ρούφριος (βλ. Α. Γ. Τσοπανάκης,
ἔ. ἀ., σ. 136). Γιὰ τὴν τροπὴ τοῦ ν σὲ λ δίπλα στὸ ρ βλ. παραπάνω σημ. 1.

5. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῶν ποιητικῶν λέξεων: «Αἱ γλῶτται», Ρόδος 1949.

6. Μετὰ τὸ θέμα τῆς παρουσίας «ποιητικῶν» λέξεων σὲ ἀρχαῖες διαλέκτους καὶ
σὲ πεζοὺς συγγραφεῖς ἀσχολήθηκε, ὅπως εἶναι γνωστό, καὶ ὁ Μ. Leumann,
Homerische Wörter, Basel 1950, 262 κέ., ἢ ἐπίμονη ἕμως τάση του νὰ βλέπῃ σὲ
ὅλες τὶς περιπτώσεις αὐτὰς ἐπικὲς (=ὁμηρικὲς) ἀναμνήσεις ἀντιμετωπίσθηκε μετὰ
πολλὰς ἐπιφυλάξεις ἀπὸ τοὺς πρὸ ἀρμόδιους στὰ θέματα αὐτὰ ἀναγνωστὲς του· βλ.
π.χ. Gnomon 23 (1951) σ. 371 (H. - J. Mette) καὶ σ. 372 (E. Fraenkel).

Στις διαλέκτους και στα ιδιώματα αναζητοῦν, πράγματι, συχνά οἱ ποιητὲς «νέα κι' ἴσως τὰ πιὸ πολύτιμα ἐκφραστικὰ μέσα»¹. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ μᾶς παραξενεύη ἂν σήμερα ἀνευρίσκουμε σὲ ιδιώματα ἢ διαλέκτους τύπους ποὺ ἔχουν γιὰ πρόγονό τους λέξεις ποὺ τὶς ξέρομε στὴν ἀρχαιότητα ποιητικές: μιὰ λέξη μπορεῖ νὰ ἔζησε ὅλη της τῆ ζωὴ ἀποτραβηγμένη σὲ μιὰ ἀπόμερη διάλεκτο, ἀλλάζοντας — ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχὴ καὶ τοὺς ἀνθρώπους — ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση, ἐκεῖ ὅμως μπορεῖ νὰ τὴν βρῆμε κάποτε, «ἀστραφτερὴ σὰν νέο χρυσάφι», κάποιος ποιητὴς καὶ νὰ τὴν ἔφερε «φαντασμαγορικὴ μέσα στὸ κοινὸ καὶ περὶ φῶς τῶν κοινῶν καὶ συνηθισμένων λέξεων»².

Ἡ λέξη ὀρφνός θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι μιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς λέξεις.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Δ. ΛΥΠΟΥΡΑΗΣ

1. Τσοπανάκης, ἔ. ἀ., σ. 10.

2. Τσοπανάκης, ἔ. ἀ., σ. 11.